

Л. М. Масол

Мистецтво

«Мистецтво (рівень стандарту, профільний рівень)»
підручник для 10 (11) класу закладів загальної середньої освіти

Київ
Видавничий дім «Освіта»
2018

Шановні друзі!

Світ мистецтва, з яким ви знайомилися впродовж усіх років навчання в школі, надзвичайно багатий і різноманітний. Як досягнути цю грандіозну панораму художніх досягнень? Які принципи обрати за основу – історико-хронологічний чи жанрово-стильовий? Зазначені орієнтири – види, стилі й жанри мистецтва, безперечно, знайдуть своє висвітлення в цій книзі. Але фундаментом розподілу тексту на розділи й параграфи автором обрано регіональний підхід. Це дасть змогу виявити самобутність усіх культурних регіонів світу, визначених ЮНЕСКО: **африканського, американського, далекосхідного, індійського, арабо-мусульманського та європейського**. Ці регіони визначили структуру підручника, який складається з семи тем. Остання присвячена **художній спадщині України**.

У кожному розділі ви будете поглиблювати свої знання про мову того чи того виду мистецтва, що належить до просторових (архітектура, скульптура, живопис), часових (музика) або синтетичних (хореографія, театр, кіно). Порівняння особливостей мистецтва різних країн і континентів допоможе побачити не лише національні чи релігійні відмінності, що роз'єднують народи світу, а й ті, що об'єднують.

Пізнаючи нові мистецькі імена та явища, ви збагатите свій духовний світ, естетичну культуру. Адже відображаючи красу світу у художніх образах, мистецтво створює такі естетично виразні форми, які втілюють широкий спектр почуттів, емоцій, думок, мрій і фантазій людини. Це дає змогу краще розуміти себе й інших, бути толерантним до різних традицій і поглядів у процесі комунікації і взаємодії.

Аналізуючи художні твори, переважна більшість з яких – шедеври (зокрема, у рубриці «З історії шедевра»), ви зможете навчитися самостійно інтерпретувати їх зміст, критично мислити й адекватно оцінювати суперечливі культурні процеси сучасності, орієнтуючись на високі естетичні ідеали людства. Адже незважаючи на поширення в наш час прагматичних поглядів, загальнолюдські цінності, які зберігає світова культурна спадщина, не втрачають актуальності, тому що вони вічні.

Виконуючи різнорівневі практичні завдання, індивідуальні й колективні мистецькі проекти, ви зможете виразити себе відповідно до інтересів і здібностей, обративши відповідно один із запропонованих варіантів. Набуваючи ключових і предметних компетентностей, зможете брати посильну участь у художньому житті школи, у соціокультурній практиці, в естетизації довкілля. Самореалізація через мистецтво допоможе вам гармонізувати свій душевно-емоційний стан, що важливо для збереження психічного здоров'я і розвитку емоційного інтелекту.

Наприкінці кожного семестру є візуальні тести для перевірки й оцінки освітніх досягнень. Додаток до підручника містить творчі завдання («Професійні випробування») для різних профілів навчання: художнього, музичного, хореографічного, театрального тощо. Також у Додатку є алфавітний покажчик термінів, таблиці й карти-схеми, список літературних джерел для самоосвіти учнів.

Варто пам'ятати що мистецька освіта не завершується в старшій класах Це – початок самоосвіти протягом життя. І хай ця книга стане дороговказом на захоплюючому шляху пізнання Краси та Гармонії. Адже як говорив Бертольд Брехт: «Усі види мистецтва служать найбільшому з мистецтв – мистецтву жити на землі».

З повагою
авторка

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика *Михайла Вербицького*

Слова *Павла Чубинського*

Урочисто

Ще не вмер-ла Ук - ра - ї - ни і сла-ва, і во - ля,

ще нам, брат - тя мо - ло - ді - ї, у - сміх-неться до - ля.

Зги - нуть на - ші во - рі-жень-ки, як ро - са на сон - ці.

За - па - ну - ем і ми, брат-тя, у сво-їй сто - рон - ці.

Ду - шу й ті - ло ми по - ло - жим за на - шу сво - бо - ду,

і по-ка - жем, що ми, брат - тя, ко-зачь - ко - го ро - ду.

ТЕМА 1

Мистецтво африканського культурного регіону

Петрогліфи пустелі Сахара (картини кам'яного віку, зроблені на скелях)

Вступ

З давніх-давен людей цікавлять питання «Звідки ми походимо?», «Де почалася історія людства?». Багато вчених не безпідставно висувають гіпотезу, що батьківщиною людства була Африка. Доказом є численні археологічні знахідки первісного мистецтва.

? Пригадайте досягнення Стародавнього Єгипту в архітектурі, скульптурі, живописі, музиці, з якими ви ознайомилися на уроках історії та мистецтва.

Умовно культуру континенту поділяють на Північну і Тропічну Африку.

На півночі виникла й розквітла унікальна стародавня цивілізація єгиптян, що стояла у витоків усієї європейської культури й донині не перестає вражати своїми високими художніми досягненнями.

Заснований на півночі континенту Карфаген (IX ст. до н. е.) став столицею могутньої середземноморської держави, населення якої підтримувало контакти з греко-римським світом.

Коли північні території Африки захопили араби, панівною релігією став іслам. Вплив мусульманської культури позначився на мистецтві: унаслідок заборони зображати людей деякі жанри скульптури й живопису, зокрема портрет, не розвивалися.

Маска Тутанхамона

Решта безмежних просторів материка впродовж тисячоліть перебувала в невідомості. У центральних районах етнічна культура племен розвивалася ізольовано й залишалася архаїчною. На традиційне мистецтво Африки впливали такі релігійні вірування, як анімізм, тотемізм, фетишизм, а також культ вождів та їхніх предків.

Фреска «Музиканти»

Храм Рамзеса II в Абу-Сімбелі

§ 1.1

Африканська скульптура, маски

? Поміркуйте, чому популярним сувеніром, який сучасні туристи привозять з Африки, стали маски. Для чого люди придумали маски? До якого виду мистецтва належить цей вид творчості?

Традиційне мистецтво Африки — об'єднана назва художньо-творчої діяльності різних етносів. Воно охоплює різні регіональні школи, які характеризуються певною цілісністю стилевих ознак, що мало змінилися впродовж століть.

Які спільні риси мають пам'ятки Тропічної Африки? У центрі уваги перебуває людська фігура, з чого випливає головний вид художньої творчості — скульптура. Вона включає маски й статуетки, які не мислилися як самостійні художні твори, а використовувалися зазвичай у ритуалах. У магічних обрядах із танцями і заклинаннями ці статичні предмети мистецтва стають «рухомими».

Африканські маски оточені своєрідним ореолом таїни та містики. За повір'ям, через них передається енергія зображеного персонажу. Для більшості африканців маски є ніби книгами, що розповідають цікаві й зрозумілі історії. Вони вірять, що маски-обереги зберігають сили і здоров'я. Оскільки кожна з них особлює конкретний дух, виникло величезне різноманіття масок.

Маска зі слонової кістки, Бенін

Африканські маски й статуєтки

На території сучасної Нігерії виявлено стародавню культуру Нок, відому своїми теракотовими статуєтками, найдавнішим з них понад 3000 років). Їм характерне поєднання стилізованого трактування величезної голови у вигляді геометризованих форм (циліндра, конуса, кулі) з натуралізмом окремих деталей.

? Зверніть увагу на пропорції фігур зображених людей. Що незвичного ви побачили?

Маска — «ключ» до душі, вона має мало спільного зі справжніми обличчями, хоча нагадує форму голови людини або морду звіра. Вона має безліч тлумачень, адже абстракція домінує над реалістичністю. Образи масок різноманітні — від вкрай натуралістичних до фантастичних зоантропоморфних.

Загалом африканські маски можна розділити на дві основні групи:

- 1 маски зі спокійними обличчями, очі в яких здебільшого заплючені, адже вони зображували померлих родичів (використовували в похоронних обрядах);
- 2 *страхотливі* маски, де людські риси найчастіше поєднувалися з рисами звіра (їх одягали під час полювання, традиційних свят, релігійних ритуалів).

? Розгляньте форми й деталі масок і статуєток. Вони реалістичні чи фантастичні? Які елементи перебільшено?

У скульптурі міста-держави **Іфе** — осередку цивілізації Західної Африки (XII–XIV ст.) — рідко трапляються зображення людини на повний зріст, здебільшого — голови з теракоти або бронзи. Чоловічі й жіночі портрети, виконані майже в натуральну величину, вважають реалістичними. Якість бронзового лиття була настільки високою, що тривалий час фахівці відмовлялися визнавати місцеве походження цих зразків і приписували їх іншим культурам.

Теракотові статуєтки культури Нок

Мистецтво скульптури доколоніальної африканської держави **Бенін** (XV – перша половина XVII ст.) успадкувало характерну для попередників реалістичність. У «придворній» школі сформувався канонічний тип скульптурного портрета, схожого з оригіналом. Наприклад, майстерно вилиті голови правителя (Оба) і принцеси у сітчастих головних уборах, з численними низками намиста на шиї.

Із занепадом держави Бенін рельєфи, що ушлавлюють військові подвиги, стають монументальнішими, ніби компенсуючи втрату справжньої могутності. Індивідуальні особливості поступаються місцем канонічній умовності й застиглоті, декоративності. Водночас розширився жанровий діапазон скульптури: створюють фігури мисливців, воїнів, музикантів, тварин, птахів.

? Роздивіться риси обличчя персонажів. Зверніть увагу на бронзову голову зі спеціальними отворами навколо рота для прикріплення бороди й вусів.

Скульптура Іфе з теракоти

Скульптура Іфе з бронзи

Скульптура з дерева: Вершник. Португалець

Майже в усіх районах Тропічної Африки процвітало мистецтво дерев'яної скульптури, різьблення по дереву, вкорінене у повсякденному житті (декор табуретів, посуду, гребенів, списів). На домашніх вівтарях встановлювали дерев'яні фігурки тотемних предків — духовні символи роду.

Бронзова скульптура з Беніну (Нігерія): голови Оба і принцеси. Португалець. Голова леопарда

З історії шедевра

Розквіт західноафриканської держави Бенін стимулював інтенсивний розвиток мистецтва, насамперед скульптури. Розкішний царський палац Беніну прикрашали бронзові голови правителів, пов'язані з культом предків, жертвні тварини (леопарди, слони) — символи влади. Колони й підлогу царського палацу майже суцільно покривали бронзовими рельєфними плитами (товщиною 2–3 мм), на яких зображали придворні церемонії, сцени полювання, «чужинців» (португальців) у шоломах і зі зброєю. Деякі персонажі часто повторюються, виділяються розмірами. Для фігур характерні такі пропорції: голова становить $\frac{1}{4}$ загального росту людини (замість правильної $\frac{1}{7}$), ноги короткі й масивні. Мистецтво лиття з бронзи тримали в секреті.

На початку ХХ ст. в Європі виник інтерес до мистецтва народів Африки, яке привернуло увагу незвичністю, виразністю, гротеском. Митці авангарду часто зверталися до африканських образів. Відлуння традицій африканців можна знайти у творчості художників-фовістів А. Матісса і А. Дерена. На африканське мистецтво «захворів», як він сам згадував, П. Пікассо, що вплинуло на становлення кубізму.

- ? **Що зображено на рельєфі? Роздивіться обличчя і пози людей, їхній одяг, обладунки. Як вони розташовані в композиції? Які розміри і пропорції фігур? Як ви думаєте, хто ці люди? Які події втілює майстер?**

Мистецька скарбничка

Анімізм (від лат. *anima* — вірування первісних людей у те, що предмети, природні явища, тварини і люди наділені душею, віра в існування духів, їхню могутність).

Тотемізм (від *ot-totem* — віра в існування родинного зв'язку між групами людей і твариною або рослиною (тотемом), яку стародавні люди вважали предком роду, від якого залежить їхнє благополуччя).

Фетишизм (від порт. *fetico* — амулет, зачарована річ) — віра у природні явища чи створені речі, які в розумінні первісної людини наділені таємничою надлюдською силою.

- 1 Які стародавні цивілізації на території Африки вам відомі? Які види мистецтва набули там поширення?
- 2 Схарактеризуйте особливості африканських масок.
- 3 Яка роль скульптури в житті африканців? У чому полягає її регіональна етнічна специфіка? Наведіть приклади.
- 4 Чому Африку вважають колыскою людства? Чи погоджуєтесь ви з цією гіпотезою? Аргументуйте і доведіть власну думку.
- 5 **Практикум. Варіант 1.** Підготуйте і проведіть у школі квест «Загадки мистецтва Африки». За необхідності використовуйте карти-схеми (див. додаток). **Варіант 2.** Самостійно доберіть в інтернеті зразки африканських масок і виготовте їх для шкільного театралізованого шоу.

§ 1.2

Музично-танцювальна магія африканців

Своім корінням африканська музика і танці сягають сивої давнини. Свідченням цього є стародавні наскельні малюнки із зображенням танцюючих фігур.

? Чи доводилося вам спостерігати, як співають і танцюють африканці? Яке емоційне враження викликає їхнє виконання?

В африканській музиці розрізняють дві великі гілки:

- 1 *музика Північної Африки* (Єгипту, Марокко, Лівії, Алжиру, Тунісу), де поєдналися музичні традиції корінних народів Африки з музичними досягненнями багатьох інших країн;
- 2 *етнічна музика африканців*, що живуть на південь від пустелі Сахара (вона має низку самостійних гілок).

Практично всі північно-африканські народи прийняли іслам, внаслідок чого їхня культура зазнала арабо-мусульманського впливу. Особливого розвитку набули релігійні жанри, насамперед реcitaція Корану.

Традиційна музика Тропічної Африки формувалася серед народів негроїдної раси в центрі, на півдні й заході. Вона представляє собою своєрідний сплав, у якому превалюють традиційні елементи — складна ритмічна структура (поліритмія) і своєрідні музичні лади кожної етнічної групи.

Стілізація африканських мотивів

Наскельні малюнки з Африки

У багатьох країнах континенту набули популярності *гріоти* — професійні співці і музики, які писали й виконували музику та вірші. Ті, кого запрошували до родин вождів, мали оспівувати благородні справи предків, а також подвиги і мудрість господарів. Інші ж мандрували, співаючи і граючи на святах.

Виконавці на джембе

Прослухайте і порівняйте гру різних виконавців на джембе. Спробуйте відтворити елементи поліритмії (робота в парях).

Найдавнішою і найпоширенішою після барабанів є *калимба*, що, як і там-там, має в різних племен численні різновиди й відповідні назви. Характер звуку залежить від форми і розмірів інструмента: великим — притаманний низький гул (рокіт басів), маленьким — абсолютно прозоре, крихке звучання, схоже на музичну шкатулку. Калимбу називають «африканське ручне фортепіано».

Інструментарій народів Африки вирізняється різноманітністю. Основу традиційної музики Африки становить група ударних, в якій центральне місце відведено різним за формами й розмірами барабанам. Від мініатюрного брязкальця до гігантів заввишки у два метри й більше. «Мову» знаменитих *там-тамів* туземці засвоюють із раннього дитинства. Для африканців звуки цього інструмента супроводжують усе життя: барабани звучать при народженні дитини, на весіллі, під час спілкування з духами, вони скликають людей племені до праці, на полювання, сигналізують про початок війни. Поширений у багатьох регіонах континенту *джембе* — барабан у вигляді кубку — має поверхню з натягнутої козячої шкіри, на якій грають долонями.

Африканські барабани

Цікаво, що ударами барабанів не лише супроводжують спів і танці, а й використовують для комунікації, наприклад, щоб скликати збори племені. Склалися своєрідні «фрази», які означають «народження», «небезпека», «смерть» тощо. На великі відстані ця ритмічна інформація надходить за допомогою естафети.

Калимба

До якої групи інструментів, на вашу думку, належить калімба?

Балафон

У музичній культурі Африки, особливо на півдні, існує близько 50-ти різновидів балафонів. До групи ударних інструментів належать також брязкальця, виготовлені з голок дикобраза, металеві дзвіночки, тріскачки, надто популярні в музичних ансамблях країн Південної Африки.

Не менш багата і струнна група традиційних музичних інструментів. Одним з найдавніших в Африці є *музичний лук* — це гнучка палиця, до кінців якої кріплять струни. Багатьма народами континенту використовуються кора. На сході Африки поширена *ефіопська ліра* (клар).

Різноманітні також духові інструменти Африки: роги, різні флейти, труби.

Лук

Кора

Ліра (клар)

Пісні африканських племен різноманітні за жанрами: колискові, трудові, ліричні, релігійні тощо. У період боротьби за незалежність у багатьох країнах набули поширення героїчні пісні, у яких славили батьківщину, звучали заклики до боротьби за її свободу. У часи європейської колонізації музика була чи не єдиною формою вираження національної самосвідомості африканців. Навіть під час богослужіння використовували традиційні народні інструменти.

Ріг, виготовлений з рогів антилопи куду

Хва, ео, Хва!
 Веселко, веселко!
 Ти так високо сяєш
 Над лісом безкрайм
 Посеред чорних хмар,
 Ділиш небо навпіл
 І кидаєш долу
 Громи переможні
 Й ті грізні громи,
 Що страшно гуркочуть...
 Чи гнів твій на нас?

? *Спробуйте зімпровізувати мелодію «Веселкової пісні», намагаючись передати емоції захоплення від сили й краси природи.*

Музика і танці — найважливіші елементи численних обрядів африканців. Наведемо приклад. Коли пігмеї, що живуть у тропічних лісах Африки, побачать веселку, вони зупиняють роботу чи полювання, дивляться на це небесне диво, що є символом Бога, і починають співати або, радше, тягти майже на одній ноті свою «Веселкову пісню». У країні, де там-там настільки красномовно передає звістки на відстані, відокремити музику від танцю достатньо важко: звуковий ритм і ритм рухів мають виразність однакової сили. Танцювати африканці вчать так само безпосередньо, як говорити. Для них танець — це не

Чоловічий танець

спосіб розважитися, а засіб самовиразитися, висловити свої переживання за допомогою рухів тіла, тобто мовою, не менш виразною, ніж мовлення. Коли африканські племена ритмічно тупають ногами, здається, що їхні рухи не-свідомі. Тіло танцівника, легке і гнучке, як ліана, наслідую політ птахів чи трепет квітки, передаючи рухом не лише емоції, а й думки та вчинки. Танець наближає до природи, до потаємних сил.

Танці, пов'язані з різними обставинами життя, настільки ж численні й різноманітні, як самі ці обставини. Наприклад, на початку сезону дощів усі родини на заклик там-таму збираються на обрядове свято першої оранки. Повернення з вдалого полювання або примирення вождів різних племен святкують у танцювальному екстазі під ритми барабанів. Щоб зцілити хворих, африканці виконують пісні-заклинання і «цілющі» танці, адже, за твердженням знахарів, вони здатні лікувати хвороби.

Своєрідні африканські музичні і хореографічні традиції, привезені рабами з Африки в Новий світ, вплинули на культуру країн Північної і, особливо, Латинської Америки (Бразилії, Гаїті, Куби). Трансформація цих традицій, у новому середовищі, насамперед ритмічно-імпровізаційних, спричинила появу у США блюзу, джазу.

Що стосується танців, пов'язаних з різними обставинами життя, то вони настільки ж численні й різноманітні, як самі ці обставини, і мають в основному імпровізаційний характер. Так, наприклад, на початку сезону дощів усі родини на заклик там-таму збирають-

Жіночий танець

ся на обрядове свято першої оранки. Повернення з вдалого полювання або примирення вождів різних племен святкують у танцювальному екстазі під ритми барабанів. Щоб зцілити хворих, африканці виконують пісні-заклинання і «цілющі» танці, адже, за твердженням знахарів, музика і танець здатні лікувати всі хвороби.

Нігерійська кіношкола має назву Ноллівуд (за аналогією з Голлівудом). Ймовірно сюрпризом для багатьох стане той факт, що молодий кінематограф Нігерії за кількістю щорічних прем'єр обігнав США і став другою кіноіндустрією світу після Індії. Низько бюджетні фільми знімають без репетицій, отже, актори змушені імпровізувати. Африканські митці довели, що сила кіно не в бюджеті, а в сюжеті — актуальному і захоплюючому.

Про міжетнічний конфлікт кінця ХХ ст. знята історична драма «Готель Руанда» (США, Великобританія, Італія, ПАР, реж. Террі Джордж).

Фільм «Королева з Катве» (США, ПАР, реж. Міра Наір) оповідає про дівчинку Феону з багатодітної сім'ї з міста Катве в Уганді. Волею випадку в неї виявилися здібності до шахів і вона стає переможцем міжнародних олімпіад.

Танець з барабанами

У вільний час перегляньте згадані фільми. Створіть сценарій кліпу про музику і танці народів Африки. Запропонуйте власний варіант економного бюджету фільму.

Мистецька скарбничка

Балафон — африканський ударний музичний інструмент з дерев'яних пластин різної довжини, скріплених шкіряними ремінцями; під ними розміщені резонатори (судини з глини або висушені гарбузи), у які насипають насіння для утворення дренчання. Гають паличками.

Джембе — західно-африканський барабан у формі кубка із суцільного стовбура дерева (60 см), на який натягнута шкіра тварин.

Калимба (або каримба, малімба, селімба, мбіра, цанца тощо) — африканський щипковий інструмент, що має численні різновиди й назви. На корпусі (з дерева або з гарбуза чи панцира черепахи) від 4 до 30 металевих пластин-язичків.

Кора — багатострунний щипковий інструмент, поширений у західній Африці, за характером звучання нагадує арфу.

Там-там — стародавній африканський ударний музичний інструмент, що має велику кількість різновидів.

- 1 Назвіть особливості музики Північної Африки. Які культурно-історичні явища вплинули на її розвиток?
- 2 Які музичні інструменти поширені в народів Тропічної Африки?
- 3 Розкажіть про значення музики й танцю в житті африканців.
- 4 Проведіть дискусію на тему: «Африканський танець — думка й почуття, виражені в русі», висловіть і поясніть власне ставлення до музично-танцювального мистецтва народів Африки. Подумайте, які танці можна застосовувати як релаксацію у разі перевтоми.
- 5 **Практикум. Варіант 1.** Спробуйте імпровізувати під ритми барабана танці в африканському стилі, імітуючи, наприклад, стрімкий і переможний політ яструба (*хлопці*), ніжний трепет квітки (*дівчатка*) або інші природні явища. **Варіант 2.** Виконання приспіву пісні «Хафанана» Африка Сімона (*карооке*) — зарядка позитивними емоціями, релаксація.

ТЕМА 2

Мистецтво американського культурного регіону

Вступ

Статуя Свободи, Нью Йорк, США

Індіанці, корінний народ Америки, як вважають учені, прийшли на цей материк з Азії. До колонізації індіанські племена Південної і Північної Америки перебували на різних стадіях розвитку. Проте схожість історичних доль всіх народів Америки разом з їхньою етнічною близькістю визначали спорідненість культури, однак не абсолютну. Періодизація розвитку мистецтва Американського регіону має три великі періоди:

- 1 мистецтво стародавньої доколумбової цивілізації корінних народів північного і південного континентів;
- 2 мистецтво колоніальної епохи після завоювання європейцями Америки — Південної (XVI–XVII ст.) та Північної (XVII–XVIII ст.);
- 3 мистецтво суверенних держав після здобуття ними незалежності.

§ 2.1

Мистецтво доколумбової Америки: майя, ацтеки, Інки

Мистецтво доколумбової Америки є результатом взаємовпливу культур різних етносів. Цивілізаційного розвитку високого рівня досягали не тільки державні утворення майя, ацтеків та інків, а й багато інших племен. Уявлення про велич цивілізацій і міст доколумбової Америки дуже неповні, адже більшість з них була знищена конкістадорами.

Значний вплив на мистецтво мала релігія — тотемізм, шаманізм, родоплемінні культури духів-покровителів. Індіанці зберігають багато талісманів, особливо статуєток, тому що вірять у їх магічну силу.

Ймовірне письмо інків

У VII–VIII ст. у Північній Америці на території сучасної Мексики індіанці племені *майя* заснували міста-держави. Культуру цього народу фахівці часто порівнюють із стародавніми греками. У доколумбовій Америці майя, безсумнівно, були найвправнішими архітекторами. Відомо понад 100 міст з монументальними кам'яними спорудами, більшість з яких зруйновані. У деяких містах все ж збереглися чотиригранні ступінчасті піраміди, увінчані грандіозними храмами. У майя та інших індіанців їх використовували переважно як фундамент — уступчастого підніжжя будівель. Не тільки храми, а й світські споруди будували у формі пірамід.

На півострові Юкатан розташовано місто Чичен-Іца, яке стало культурним центром держави. Серед руїн уціліла піраміда з храмом Пернатого змія на вершині. Щорічно в дні осіннього й весняного рівнодення можна спостерігати унікальне видовище: змій «оживає й повзе» знизу і до верху вздовж сходів. Насправді це — оптична ілюзія: ефект руху створюється завдяки тіні від східчастих ребер піраміди, яка спадає на балюстраду.

Храм-піраміда Чичен-Іца, Мексика

До нашого часу дійшла дев'ятиярусна піраміда з Храмом Написів у місті Паленке. Назвали храм так через велику кількість ієрогліфів на стінах, сходах, колонах. На плитах саркофага є символічні барельєфи.

Ще однією розвиненою цивілізацією з високою культурою були *ацтеки*. Могутня індіанська держава досягла піку розвитку незадовго до колонізації. Легенди розповідають про численні походи цього войовничого народу, доки вони створили свою імперію, підкоряючи різні племена. Столицю Теночтітлан ацтеки побудували на острові посеред озера Тескоко. У місті було багато озер і каналів, тому мешканці часто пересувалися на човнах, як у Венеції. У ритуальному центрі височила чотиригранна п'ятиступінчаста піраміда з двома святилищами на вершині.

Тотемний стовп індіанців з образом яструба

Чичен-Іца — об'єкт Світової спадщини ЮНЕСКО. Місто було визнане одним з нових семи чудес світу.

? Порівняйте індіанську піраміду з єгипетською. У чому різниця?

Плита з Храму Написів у Паленке з ієрогліфами, Мексика

? Дослідіть зображення і висловіть свої припущення щодо його змісту.

Теночтітлан – столиця ацтеків
(реконструкція)

Скульптура – не менш значний внесок ацтеків у скарбницю мистецтва. Храми й палаци заповнювали статуями, стіни величних будівель усередині та зовні прикрашали рельєфами. В одному з храмів колись було зображення бога Сонця, прикрашене ланцюгом із золотих і срібних сердець. Збереглися скульптури міфологічних персонажів, жерців, священних тварин.

Бог сільського господарства, музики, поезії, танців

Богиня Коатлікуе

Ягуар (ритуальна чаша)

Теночтітлан вщент був зруйнований конкістадорами. Не залишилося навіть уламків від цієї американської Венеції з уславленими плавучими садами. У руїнах віднайдено камінь Сонця (діаметром понад 3,5 м, вагою 24 т), відомий як «календар ацтеків», який відображав їхні уявлення про Всесвіт і часові цикли світобудови.

Порівняйте календарі ацтеків і майя. У чому вони споріднені?

Календар ацтеків

Календар майя

У Південній Америці найбільшою доколумбовою державою була імперія *інків* зі столицею Куско (на території сучасного Перу). Завдяки своїм талантам вони побудували таку багату й досконалу столицю, що навіть іспанські завойовники були здивовані. Для архітектури інків характерна не лише монументальність, а й точність. Масивні кам'яні брили неправильної форми так майстерно підігнані одна до одної, між ними неможливо встромити навіть голку. Така майстерність вражає навіть людей, далеких від шанування «застиглої музики». Тому, що навіть сьогодні повторити це диво складно чи навіть неможливо.

Нині на місці, де красувалося Куско, залишилися лише уламки голих стін, іноді з рельєфними зображеннями змій. Колись тут височів Храм Сонця, оздоблений всередині золотом, і Храм Місяця, обкладений листами срібла. Як свідчать захоплені описи хроністів того часу, в одному з храмів можна було побачити золотий диск розміром з колесо, що символізував бога Сонця, золоті статуї людей на повний зріст. Стіни храму були покриті листами з чистого

золота. У саду поруч з храмом все також було зроблено із золота: люди і тварини, птахи на гілках, змії з блискучими очима з коштовного каміння, квіти, на яких сиділи метелики, навіть павуки.

У Куско почалася історія Великої Імперії, тут вона і завершилася, коли конкістадори на головній площі міста стратили останнього правителя інків.

Руїни міста інків Мачу-Пікчу, Перу

Цивілізація інків проіснувала лише два століття, але залишила багатий спадок у різних сферах культури та мистецтва. Особливе здивування іспанських завойовників викликали ювелірні вироби: рухомі птахи, танцюючі мавпи, риби, які виблискували то золотом, то сріблом.

Здавна в гірських районах Анд добували й виплавляли метали. Майстри створювали сплави з різною часткою золота в них. Домішки надавали сплавам різних відтінків, кожний з яких призначався конкретному божеству. Коштовні метали мали для інків духовне значення: золото — атрибут Сонця, срібло — Місяця. Зображували богів, тварин, просто красиві орнаменти. Індіанці застосовували техніку *карбування*, *інкрустації* виробів коштовним камінням.

Кращі твори інкських ювелірів загинули в період конкісти. Золото стало однією з причин загибелі давньої цивілізації Південної Америки.

Інки мали значні досягнення в живописі та декоративному мистецтві. Талановиті майстри створювали неперевершені за красою вироби з каменю, кістки, металу, шкіри, дерева, навіть пір'я.

Кладка інків

З історії шедевра

Перуанським «дивом» вважають Мачу-Пікчу — «місто в небесах», розташоване на території сучасного Перу на вершині гірського хребта (2450 м над рівнем моря). Створене за сторіччя до колонізації, воно було покинуте мешканцями до приходу іспанських завойовників. Конкістадори не зруйнували місто, втім упродовж понад 400 років Мачу-Пікчу було забуте, занедбане і відкрито дослідниками вже на початку ХХ ст.

Нині це «втрачене місто інків» популярне серед туристів. Пам'ятка архітектури внесена до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. Також удостоєна звання Нового чуда світу, що свідчить про її важливість для культури людства.

Ювелірні вироби інків із золота

Зверніть увагу на техніки карбування та інкрустації бірюзою золотих виробів інків.

Керамічний глечик інків

? *Що незвичного у формі інкського глечика? Порівняйте кераміку інків з українським традиційним посудом.*

🎧 *Віднайдіть в інтернеті й послухайте індіанську етнічну музику. Обміняйтеся своїми враженнями з однокласниками.*

Мистецька скарбничка

📄 **Карбування** — спосіб художньої обробки металу, коли на поверхні виробу вибивають, видавлюють, надрізають або вирубують рельєфне зображення.

Інкрустація (лат. *incrustatio* — букв. «покриття корою») — техніка виконання творів декоративно-прикладного мистецтва, оздоблення поверхні виробів, будівель вставками з інших матеріалів: дерева, металу, мармуру, слонової кістки тощо.

Мозаїка з пір'я тропічних птахів — поширене ремесло майя, ацтеків, інків та інших етносів доколумбової доби. Такі художні вироби виготовляли насамперед для вождів, жерців, акторів і танцівників, воїнів.

Посуд прикрашали орнаментами зі стилізованими природними мотивами: крилами метеликів, листям папороті. Їх розташовували зазвичай горизонтальними смугами і поєднували з геометричними візерунками. Ручки іноді виготовляли у вигляді тварин, пташиних голівок, денця робили конусними.

У корінних народів Америки була багата музична культура, про що свідчать різновиди духових і ударних інструментів: різні за розміром і строєм флейти, великі й малі барабани, бубни, ідеофони. Музика індіанців мала багато жанрів, більшість з яких були пов'язані з духовними практиками і ритуалами.

Отже, між культурами індіанських племен Старого Світу помітна певна різниця. Особливе значення має спорідненість їх мистецьких досягнень, оскільки у них не було можливості запозичень ззовні. Очевидна схожість виявляється в регулярному плануванні міст майя, ацтеків та інків. Парадний центр з грандіозними храмами на вершинах пірамід, внутрішні й зовнішні стіни яких густо (часом суцільно) покривали рельєфами або золотими листами, розписували яскравими фарбами. У скульптурах (статуях і статуетках) зображували міфологічних персонажів, людей, тварин, птахів, історичні події. Спільність індіанських культур простежується також у своєрідній орнаментиці: лама-ні й хвилясті лінії, меандр, стилізовані фігури людей, птахів, тварин.

- 1 Схарактеризуйте архітектуру доколумбової Америки.
- 2 Розкажіть про мистецтво скульптури ацтеків.
- 3 Розкрийте особливості ювелірного мистецтва і кераміки інків.
- 4 Дослідіть додатково причини втрати більшості культурно-мистецьких досягнень корінних народів Америки. Обговоріть колективно це питання з однокласниками.
- 5 **Практикум.** **Варіант 1.** Замалюйте конструкцію піраміди доколумбової Америки (графітний олівець або фломастер). **Варіант 2.** Виготовте головний убір або прикрасу з розфарбованого пір'я для індіанського костюма.

§ 2.2

Архітектура,
скульптура і живопис
Латинської Америки

Латиноамериканська вежа, Мехіко Мексика

? Пригадайте риси стилів бароко і класицизм. Як вони виявлялися в архітектурі європейських країн?

У наслідок конквісти, перед якою стояли завдання відкриття і завоювання нових земель, християнізації населення, відбувся рішучий поворот у розвитку мистецтва тепер уже Латинської Америки. На руїнах знищеної індіанської культури колоністи споруджували церкви і монастирі, маєтки й навіть міста. Будівництво вели за європейськими зразками під керівництвом іспанців і португальців. Будівельниками зазвичай були індіанці, а пізніше також метиси і привезені раби-негри. Більшість католицьких храмів стоять на фундаментах зруйнованих храмів і палаців індіанців.

Стиль бароко, що панував у тогочасній Європі, був перенесений за океан у колонії. Своім динамізмом, емоційною піднесеністю і декоративністю він виявився співзвучним етнічним традиціям аборигенів, що і визначило своєрідність мистецтва колоніальної епохи у XVI–XVIII ст.

У цей період в іспанських і португальських колоніях в Америці, як і в метрополіях, католицькі храми були центрами музичної культури. У них звучали духовні твори у супроводі органа.

Під час колонізації колишня столиця імперії інків Куско змінила своє архітектурне обличчя. Давні споруди завойовники перетворили на свої володіння. На основі змішування місцевих та іспанських мотивів сформувався неповторний стиль. У наші дні це красиве місто, внесене до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО, зберігає чарівність мистецтва часів інків і конкістадорів.

Площа Армас у Куско, Перу

? Розгляньте релігійні споруди Куско, визначте риси стилю. Яка музика, на вашу думку, може звучати у цих храмах? Поясніть.

Культова архітектура Мексики з характерними для неї гігантськими масштабами й багатством скульптурного декору характеризується терміном ультрарококо. Участь індіанських майстрів позначилася на декоративному оздобленні низки церков, де виявляються несподівані для канонів католицизму язичницькі емблеми й символи, наприклад знаки сонця.

На землях Бразилії, завойованих португальцями, палаци і церкви були камерні, гармонійно вписані в ландшафти.

Самобутнім зразком колоніального стилю бароко і шедевром католицької архітектури другої половини XVIII ст. є комплекс споруд церкви Бон-Жезус-ду-Конгоньяс бразильського архітектора і скульптора **Алейжадіню**. Величні сходи, до яких вела алея з королівських пальм, прикрашали фігури 12 пророків. В інтер'єрах каплиць митець створив шість скульптурних груп з 66 статуй у людський зріст. У цих скульптурах майстерно опрацьовані деталі одягу, вирази облич персонажів.

Статуя пророка

Комплекс Бон-Жезус-ду-Конгоньяс

З історії шедевра

Кафедральний собор Успіння Пресвятої Богородиці в Мехіко — один з найбільших і найдавніших католицьких храмів у Латинській Америці. Після завоювання іспанцями столиці імперії ацтеків Теночтітлана конкістадори зруйнували індіанський храм і з каменів зруйнованого святилища на тому самому місці побудували християнську церкву. Через півстоліття тут почали зводити нову базиліку за проектом Клаудіо де Арсін'єга. Будівництво тривало понад два століття (1573–1813). Унікальний зразок колоніальної архітектури поєднує риси різних стилів: готики, ренесансу, бароко, класицизму.

Фасади собору оздоблені багатими порталами в обрамленні колон і статуй. Бароковий головний портал собору — найвищий. Тут розміщено чотири скульптурні зображення апостолів, а над дверима — горельєф Успіння Діви Марії. Вежа з годинником прикрашена статуями Віри, Надії і Любові (скульптор Мануель Тольс).

Інтер'єр собору вирізняється багатством декору, розкішним оздобленням золотом, перламутром, слоновою кісткою. Вітражі заливають собор янтарним світлом. П'ять вітарів виконані у стилі бароко, головний Віетар Прощення виготовлений із мармуру, оніксу і золота.

Собор оточують 16 капел з картинами та скульптурами. Найбільша — Королівська капела з високохудожнім різбленням. На двох монументальних вежах 25 дзвонів. Гордість собору — орган, найбільший у Латинській Америці.

Після завоювання незалежності більшістю латиноамериканських країн (поч. XIX — XX ст.) почалася нова епоха, яка стимулювала розвиток архітектури й мистецтва. У великих містах, насамперед у нових столицях держав, виникла необхідність в адміністративних і громадських будівлях.

Загальним для країн Латинської Америки архітектурним стилем, який цілком відповідав замовленням у парадних спорудах, став *класицизм*. І хоча його риси (регулярність, розсудливість тощо) були чужими для місцевої традиції, він уособлював рішучу відмову від колоніального спадку. На архітектурі цього періоду відчутний суттєвий вплив мистецтва Франції. Театри у великих містах споруджували у стилі паризької «Гранд-опери», а театр Амазонас у Манаусі взагалі називали «тропічним Парижем».

У XX ст. у латиноамериканських країнах провідними стали національно-патріотичні ідеї, що призвело до розквіту самобутніх мистецьких шкіл, найвідоміші з них — бразильська і мексиканська. У мегаполісах — Буенос-Айресі, Ріо-де-Жанейро, Мехіко — споруджували урядові будинки, висотні офіси, університети. У святковому вигляді міст відбилися риси національного характеру: вони нагадували строкатий «архітектурний карнавал».

Статуя Христа Спасителя, Бразилія

Одне з найкрасивіших міст Латинської Америки і світу — Ріо-де-Жанейро — оточене півкільцем гір і морем. З висоти пташиного лету з верхівки гори Корковаду цю красу споглядає гігантська статуя Христа Спасителя — символ міста і Бразилії. Розкинуті руки

Колон у Буенос-Айресі, Аргентина

Амазонас у Манаусі, Бразилія

Визначте риси класицизму у спорудах оперних театрів.

Перлиною сучасної культури Південної Америки й символом національної незалежності стало місто Бразилія. Нова столиця держави є «візитівкою» так званого бразильського економічного дива. Це одне з наймолодших міст світу побудоване на місці, де ще кілька десятиліть тому не було нічого, окрім тропічних джунглів. Бразилія входить до списку Світової спадщини ЮНЕСКО як об'єкт історичної та культурної спадщини людства.

Христа ніби обіймають місто. Здалеку скульптура «прочитується» як величезний хрест і викликає захоплення. Монумент обрано одним з нових семи чудес світу.

У Мексиці розвиток сучасної архітектури відбувався майже одночасно з живописом і скульптурою. Значних творчих успіхів на шляху створення національної архітектурно-мистецької школи досягли Дієго Рівера, Хосе Ороско і Давид Сікейрос, які свідомо висували вимоги доступності образної мови своїх творів, як необхідної умови вираження прогресивних ідей.

Засновник школи монументального живопису **Дієго Рівера** (1886–1957), окрім картин у різних жанрах, створив чимало розписів стін громадських будівель. Головні теми його творчості – народні традиції, історія, революційний рух у країні. Фрески майстра ніби грандіозна епопея чи багатоголосна ораторія, у якій переплітаються реальність і фантазія.

Хосе Клементе Ороско (1883–1949) виконав за життя численну кількість розписів, з-поміж яких фрески шпиталю у Гвадалахарі, внесені до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО.

Хосе Ороско. Фреска «Повстанці загону Сапати»

Давид Сікейрос. Мурал на будинку Ректорату університету в Мехіко

Дієго Рівера. Танець у Туантепекі

Творам притаманна динамічність композицій, емоційне контрастне зіставлення білого, червоного і чорного кольорів. Це був спосіб висловити протест проти гноблення людини людиною.

Творчість художника-монументаліста і мураліста **Давида Альвароса Сікейроса** (1896–1974) за тематикою і стилем належить до соціального реалізму. У виконанні знаменитого муралу на будинку Ректорату університету в Мехіко митець використав комбіновану техніку високого рельєфу і живопису.

У стандарти жодного мистецького напрямку не вписується творчість **Фріди Кало** (1907–1954), дружини Дієго Рівери, жінки трагічної долі. Картини мексиканської художниці (переважно автопортрети) відносять до символізму, кубізму, сюрреалізму, магічного реалізму. Риси цих стилів дивно поєднуються в її найвньому мистецтві, що виникло під впливом народної культури.

Фріда Кало. *Дві Фріди*

У центрі Мехіко на площі Трьох культур розташовано знамениті споруди, що репрезентують єдність здобутків мистецтва країни всіх періодів розвитку: залишки індіанської піраміди й будинків ацтеків, католицький собор колоніальної епохи та сучасний хмарочос — Латиноамериканська Вежа (183 м). Отже, назва площі, яка внесена до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО, цілком символічна і наголошує на єдності традицій і урбанізму.

Архітектура й образотворче мистецтво Латинської Америки, збагачені досвідом багатьох поколінь, є значним внеском у світову художню культуру.

Площа Трьох культур у Мехіко, Мексика

Мистецька скарбничка

Мурал — продукт стріт-арту, велике зображення на стіні будинку.

- 1 Назвіть основні культурно-історичні чинники впливу на мистецтво латиноамериканського регіону часів конкісти.
- 2 Які стилі домінували в архітектурі й образотворчому мистецтві Латинської Америки у колоніальну добу та в період незалежності країн?
- 3 Схарактеризуйте творчість видатних представників бразильської або мексиканської архітектурно-мистецької школи. Висловіть власне естетичне ставлення до їхніх досягнень.
- 4 Створіть карту або таблицю пам'яток культури і мистецтва Латинської Америки, які увійшли до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО.
- 5 **Практикум.** Виконайте мистецький проект з презентацією на одну з тем (на вибір): «Сучасні оперні театри латиноамериканського культурного регіону», «Найвідоміші храми Латинської Америки», «Нові сім чудес світу».

§ 2.3

Архітектура, скульптура і живопис Північної Америци

Актуалізуйте свої знання, пригадуючи стилі, поширені в добу модернізму та постмодернізму. Поясніть термін «еклектика».

Емпайр-стейт-білдінг, Нью-Йорк, США

Прінстонський університет, США

Капітолій у Вашингтоні, США

Порівняйте споруди на ілюстраціях. Виокремте стильові риси.

Мистецтво північноамериканського культурного регіону пройшло довгий історичний шлях, йому притаманна еклектичність, стильове розмаїття, що не дивно для мультикультурного суспільства.

Архітектура Північної Америки колоніального періоду мала наслідувальний характер, зазнала насамперед впливу класицизму, на відміну від Латинської Америки, де тривалий час панувало бароко.

Коли на зміну колоніальному періоду прийшов час національного відродження, у великих містах почали будувати величні громадські споруди. В архітектурі США запанувала естетика неокласицизму. Неокласичні риси національного стилю були яскраво втілені під час будівництва Вашингтона. Зразком став знаменитий Капітолій — будинок для засідань Конгресу, розташований у самому серці столиці США. Його сплановано так, щоб нагадувати про велич Давнього Риму. Прообразом купола вважається собор Святого Петра в Римі. Будівництво вели кілька поколінь архітекторів, будівля неодноразово модернізувалася.

Траплялися й інші стилі. Неоготичний стиль використовували, але переважно при будівництві університетів, церков, садиб. Зразком неоготичного стилю є Прінстонський університет.

На початку ХХ ст. Америка почала стрімко висувати-ся на світовій арені як найбільша індустріальна держава. З появою «чиказької школи», засновником якої став «батько американського модернізму» **Луїс Генрі Салліван** (1856–1924), зодчество позбавляється європейського впливу, у ньому почали домінувати прості конструкції зі скла і бетону (наприклад, Гарант-білдінг у Буффало).

Сполучені Штати Америки — батьківщина і світовий лідер з будівництва хмарочосів, адже перший виник саме у Чикаго. На архітектурні проекти хмарочосів вплинув стиль *ар-деко*. Одним з кращих його зразків вважають Крайслер-білдінг, що став символом Нью-Йорка.

З історії шедевра

Королівський музей провінції Онтаріо в канадському місті Торонто — найбільший у країні. Колекція розміщується у 40 галереях і складається з понад 6 млн експонатів — зразків мистецтва Близького Сходу, Африки, Східної Азії, Європи, Америки й звісно Канади.

Музей є чинним ще із середини ХІХ ст., але про нього заговорили лише через 150 років завдяки дивовижному творінню сучасного архітектора Даніеля Лібескінда. Він зміг доповнити стару будівлю новою у вигляді величезного кристалу.

Гострокутна «прибудова» у стилі деконструктивізму виділяє музей з усіх споруд Торонто, змінює весь навколишній ландшафт. Кожна з п'яти граней цієї дивовижної споруди утворює п'ять великих виставкових залів. На парадоксальному поєднанні просторів, очевидно, позначився професійний музичний досвід автора проекту: Д. Лібескінд віртуозно користується ритмом, візуальною гармонією.

Крайслер-білдінг, Нью-Йорк, США

Висловіть власне ставлення до панування хмарочосів у сучасній архітектурі урбанізованих міст. Аргументуйте свою позицію.

Королівський музей провінції Онтаріо, Торонто, Канада

Арка в Сент-Луїсі (Врата Заходу), США

Статуя Свободи, фрагмент, США

Меморіал Т. Шевченку, Вашингтон, США

Вегревільська писанка, Канада

Символом свободи, демократії та справедливості стала одна з найвідоміших скульптур США у стилі неокласицизму, яку називають «Леді Свобода». Це подарунок Франції до 100-річчя американської незалежності, скульптор Фредерік Огюст Бартольдї, конструкцію каркасу розробив Густав Ейфель, творець Ейфелевої вежі.

На честь переселенців у місті Сент-Луїс побудовано найвищий пам'ятник у США у вигляді арки (192 м високою і шириною).

У Вашингтоні до 150-річчя з дня народження Тараса Шевченка було відкрито меморіал, що складається з бронзової статуї поета та стели з рельєфом Прометея, автор — Леонід Молодожанин (Лео Мол).

У канадському місті Вегревіль є зображення гігантської дев'ятиметрової української писанки. У такий спосіб канадці українського походження вшанували традиції своєї історичної батьківщини.

Образотворче мистецтво Північної Америки колоніального періоду, як і всі види мистецтва того часу, орієнтувалося на творчість європейських митців. Живопис США — мистецтво порівняно молоде, воно розвивалося разом з молодою державою і пройшло шлях засвоєння різних стилів.

У вільний час віднайдіть самостійно інформацію про пам'ятки українського мистецтва, що існують в американському регіоні. Колективно складіть світову скульптурну Шевченкіану.

Джордж Кетлін. *Вождь*

Вінслов Гомер. *Пориви вітру*

Художник **Джордж Кетлін** зробив перші зображення індіанців.

Одним із засновників реалістичного напрямку вважають **Вінслова Гомера** (1836–1910) — автора жанрових картин на суто американські сюжети та марин з проникливим зображенням людей серед природи.

Материнство і щасливе дитинство — провідна тема живопису **Мері Кассат** (1844–1926), яка розкрила її у багатоманітні портретних композицій і витонченій колористиці імпресіонізму.

У пейзажах **Роквела Кента** (1882–1971), зокрема суворі Аляски й Гренландії, поєдналися реалістичність зображення з романтикою та елементами символізму.

До Другої світової війни в Північній Америці, як і в Європі, розвивалися різні стилі модернізму, а після її закінчення виник рух постмодерністського мистецтва в усьому розмаїтті його напрямів і течій. До США емігрували зірки європейського живопису Сальвадор Далі, Піт Мондраїн, Макс Ернст та ін. Центр світового авангарду перемістився з Парижа до Нью-Йорка. У США та Канаді жили й працювали й митці українського походження: видатний графік **Яків Гніздовський** (1915–1985), живописець-монументаліст **Михайло Дмитренко** (1908–1997), автор розписів у церквах Міннеаполіса, Нью-Йорка, Торонто.

У межах *абстрактного експресіонізму* **Джексона Поллока** народжується «живопис дії» та нова техніка «дріпінг», що передбачає «безтямне» розбризкування фарб по величезному полотну чи паперу, що лежить на підлозі. Вважалося, що така дія відображає характер та емоційний стан художника, і саме в цьому сенс зображення.

Мері Кассат. *Молода мати за шиттям*

Роквел Кент.
Америка — земля наших батьків

Яків Гніздовський.
Автопортрет

Михайло Дмитренко.
Листівка «Різдво»

Інший представник абстрактного експресіонізму **Марк Ротко** створював монументальні полотна, зафарбовуючи їх великими кольоровими площинами. Іноді залишав між ними незафарбовані місця, пропонуючи глядачам активізувати уяву і домислити те, що не намальовано. Абстракціонізм загалом користується неймовірною популярністю на аукціонах. Картина М. Ротко. «Помаранчеве, червоне і жовте» стала найдорожчим твором мистецтва, вона була придбана за 86,9 млн доларів. Секрет такого комерційного успіху у тому, що ці експресивні полотна, якщо розглядати їх з близької відстані (на чому наполягав автор), володіють, як вважають деякі фахівці, майже містичною особливістю — викликають у глядачів сильні емоції.

На протипагу абстракціонізму з його орієнтацією на знавців мистецтва, виник *поп-арт* з нігілістичним ставленням до традицій.

Одним з найуспішніших американських представників поп-арту після Ворхола став **Джефф Кунс** — зірка новітніх арт-ярмарків. Мистець захоплювався *кітчем*, додавши до нього нотки концептуалізму. Знаменитими стали його дзеркальні скульптури «Собаки з повітряних куль» (насправді з нержавіючої сталі), особливо після того, як на аукціоні Крістіс продали одну з них — помаранчеву за 58,4 млн доларів!

Графіті — таку назву отримали картини, що вперше з'явилися на стінах найбрудніших бідняцьких кварталів і в метрополітені в Нью-Йорку. Як вираження народної бунтівної культури цей вид творчості розвивався стихійно, сюжети перегукувалися з тими, які використовували послідовники поп-арту. Згодом графіті як явище мистецтва отримало офіційне визнання, здебільшого втратило свою агресивність і стало однією з актуальних форм самовираження, невід'ємною частиною міського життя.

Поясніть, як ви розумієте явище поп-арту. Наведіть приклади творчості інших американських художників, з творчістю яких ви ознайомилися у попередні роки на уроках мистецтва.

Які емоції викликає картина М. Ротко? Самостійно доберіть твори мистецтва, які допоможуть вам долати негативні емоції.

Джексон Поллок. Номер 8

Марк Ротко. Помаранчеве, червоне і жовте

В американському Маямі в далекому від центру районі Вінвуд зосереджені об'єкти стріт-арту. Колись ця місцевість була щільно заселена старими будівлями, а нині вона перетворилася на світову столицю вільних митців. Масштаби цього центру графіті вражають туристів, адже крім об'єктів стріт-арту, що змінюються щотижня, тут є 5 музеїв, понад 70 художніх галерей, 7 арт-комплексів, більше десятка відкритих студій і 4 великі ярмарки.

Графіті у Маямі, США

Джефф Кунс. Собака

Мистецька скарбничка

Арт-деко (з фр. *art deco* — «декоративне мистецтво») — стиль, який виник у Франції у 20-х рр. XX ст. і поширився світом; характеризується еклектичністю — синтезом модернізму і неокласицизму.

Графіті — напрям сучасного вуличного мистецтва, нанесення написів або малюнків фарбою з аерозольного балончика на стіни різних споруд.

Деконструктивізм — напрям у новітній архітектурі, якому притаманні візуальна ускладненість, несподівано ламані форми й підкреслено агресивне вторгнення в міське середовище.

Кітч або **кіч** — (нім. *kitsch* — халтура, відсутність смаку) — термін для означення низькоякісної речі масової культури, сучасного псевдомистецтва.

Поп-арт (англ. *pop art* — скорочення від *popular art* — популярне мистецтво) — напрям в мистецтві II пол. XX ст., що виник як заперечення абстрактному експресіонізму.

Таким чином, Сполучені Штати Америки сьогодні стають виставковим «клондайком» як для американських, так і європейських художників новітньої епохи. У північноамериканському культурному регіоні реалізуються найоригінальніші проекти постмодерністського візуального мистецтва.

- 1 Назвіть найвидатніші пам'ятки архітектури та скульптури північноамериканського культурного регіону.
- 2 Схарактеризуйте творчість художників США. До яких стилів вона належить?
- 3 Чому, на вашу думку, авангардні стилі та напрями мистецтва знайшли свій розквіт у США? Поміркуйте над фінансовими аспектами сучасного мистецтва, зокрема причин популярності й матеріального успіху художників-абстракціоністів.
- 4 Запропонуйте ідеї оригінальних графіті для прикрашання неестетичних об'єктів навколишнього середовища, наприклад старих бетонних парканів.
- 5 **Практикум.** Створіть кольоро-терапевтичну композицію у стилі абстрактного експресіонізму для підтримання позитивного настрою під час різних життєвих негараздів. Доберіть до неї арт-терапевтичну музику. Під час релаксації імпровізуйте відповідні хореографічні та пантомімічні етюди.

ТЕМА 3 Мистецтво далекосхідного культурного регіону

Вступ

Конфуцій

Будда Весняного Храму – найвища статуя у світі, головна пам'ятка Китаю

На мистецтво країн усього Далекосхідного регіону величезний вплив мали філософсько-релігійні вчення стародавнього Китаю: *конфуціанство, даосизм, буддизм*. Культура китайського народу – одна з найдавніших.

Китайський філософ **Конфуцій** (551–479 рр. до н. е.) висунув як соціальний ідеал шляхетну людину – гуманіста, що має високі моральні якості. Конфуціанство – система цінностей, що регулюють стосунки між людьми за принципом: стався до інших так само, як хотів би, щоб ставилися до тебе. Знаменита фраза Конфуція «Вірю у давнину і люблю її!» – втілює глибоке шанування традицій, що стало підвалиною китайської культури.

Протилежним полюсом і другим за ступенем впливу був даосизм. Головний канон даосизму приписують китайському філософу **Лао-Цзи** (VI–V ст. до н. е.). Поняття дао (Шлях) – багатозначне; воно означає також «світову першооснову буття». Даосизму властиве захоплення природою, одним з представників якої є людина. Вона має взаємодіяти зі світом, а не прагнути змінювати його. Тому роздуми на самоті на лоні природи вважали найкориснішими. Ідеали даосизму надихали китайських митців, для яких провідним у мистецтві став образ Шляху людини-мандрівника.

Лао-Цзи

Буддизм – одна з найдавніших світових релігій, яка зародилася в Індії і проникнула в Китай, а згодом і в інші країни Азії, де набула поширення приблизно в той самий час, що і християнство в Європі. Це релігійно-філософське вчення про духовне пробудження наставляє особистість на шлях морально та інтелектуально піднесеного життя. Без розуміння буддизму важко досягнути великої культури Сходу – індійську, китайську, японську. Разом з буддизмом з Індії в китайське мистецтво проникає і скульптурне зображення людини.

§ 3.1

Природа — міра всіх речей

? Які візуальні образи ви уявляєте, згадуючи мистецтво Сходу? Чому, на вашу думку, китайці називають свою країну Піднебесною?

З давніх-давен митців Далекого Сходу надихала природа, яка мала особливу владу над людиною. Тому саме природа стала мірою всіх речей, своєрідним еталоном, що визначав життя народів регіону: китайців, японців, корейців тощо.

Серед пам'яток культури далекосхідного регіону важливе місце належить **архітектурі**. Палаці, храми, архітектурно-паркові ансамблі гармонійно вписуються в мальовничі ландшафти докільця. Буддійські пагоди, як і вежі готичних соборів, спрямовуються вгору — до неба.

Велика китайська стіна

Китайська ваза з ручками у вигляді драконів

Дракон Білого храму в Таїланді

За тривалий період розвитку китайської цивілізації збереглося чимало споруд, які належать до світових шедеврів. Найвідомішою є Велика китайська стіна. У самотньому архітектурному стилі Китаю втілені естетичні ідеали, властиві нації. Характерна ознака стилю — кілька ярусні дахи, краї яких загнуті вгору, завдяки чому будівля ніби злітає в небо. Окрасою гребенів дахів, фасадів, брам нерідко ставали скульптурні зображення фантастичних драконів.

Ще одна особливість китайського зодчества полягає у використанні яскравих фарбників: імператорські палаці покривали золотаво-жовтою глазурованою черепицею, храми — синьою або блакитною, звичайне житло — сірою. Дерев'яні деталі часто фарбували червоним лаком. Карнизи, вікна, двері прикрашали дивовижними кольоровими орнаментами з мотивами тварин і рослин.

Храм Неба в Пекіні, Китай

? Поміркуйте, чому архітектори обрали для Храму Неба круглу форму, чому для дахів храмів використовували синій колір. Аргументуйте свою думку.

З історії шедевра

У центрі Пекіну височить Храм Неба — архітектурний символ китайської столиці, зведений за часів династії Мін (1420). Упродовж майже 500 років у день зимового сонцестояння імператори приїжджали сюди, щоб принести Небу щедрі дари. Побудовані пізніше ще три храми комплексу — Місяця; Землі й Сонця — разом з Храмом Неба символізують Всесвіт, а також складають чотири наріжники містичної фортеці Будди.

Цікавим є планування вітара: це триступенева тераса круглої форми, викладена білими мармуровими плитами, що утворюють геометричний орнамент. У центрі верхнього ярусу — кругла кам'яна плита, оточена дев'ятьма плитами, які утворюють перше кільце, далі — вже 18 плит і т. д. Між ярусами по дев'ять сходинок. І це не випадково: цифру «9» древні китайські філософи вважали цифрою неба.

У храмі з унікальною акустикою зберігаються музичні інструменти. Пам'ятку архітектури внесено до списку Світової спадщини ЮНЕСКО.

Китайське зодчество вплинуло на розвиток архітектури інших народів регіону.

Японські будівничі створили неперевершені зразки дерев'яних храмів і багатоярусних пагод із зубчастими кронами. Дереву надавали перевагу тому, що цей матеріал стійкіший до землетрусів.

Важливою складовою архітектурного ансамблю були парки — доказ того, що китайці здавна шанували природу і глибоко розуміли її красу. У парках розміщували вишукані павільйони, мініатюрні чайні будиночки.

Найдавніша у світі пагода Суньюеся, Китай

Павільйон чайної культури в Шанхаї, Китай

Одним з найдавніших в Японії є замок Хімедзі, внесений до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. Майже всі 83 споруди комплексу побудовані з дерева.

Буддійські ченці започаткували храмові сади, у яких упродовж віків формувалося оригінальне **мистецтво японського саду**. Композиції у садах цього типу склалися не лише з дерев і квітів, а також із каміння і піску. Вони імітували природні ландшафти, інколи нагадували абстрактний живопис. Тут у тиші саду людина мала можливість усамітнитися, досягнути внутрішньої душевної гармонії.

З культом природи пов'язаний ще один вид традиційної японської культури — мистецтво аранжування квітів — *ікебана*. Класичні композиції побудовані на трьох основах, що символізують Небо, Землю і Людину. Навколо центральної основи Небо вільно розміщують інші елементи: гілочки дерев (слива, кипарис), квітів (орхідея, хризантема тощо). Художній смак автора композицій оцінюють за гармонійністю співвідношення кольорів і форм, рослин між собою і з формою вази.

Архітектура Кореї — Країни Вранішньої Свіжості або Вранішнього Спокою — відрізняється від схожих за стилем зразків китайського і японського зодчества вишуканою простою і довершеністю виконання оздоблення. Більшість пам'яток було знищено, а ті, що збереглися, оголошено національними святинами. До них належить і королівський палац у Сеулі.

Замок Хімедзі, Японія

? Самостійно ознайомтеся із взірцями мистецтва японського саду та ікебани.

Пагода Сейгантодзі поряд з найвищим водоспадом Японії

? Зверніть увагу на форму і декор дахів палацу, поєднання кольорів.

Королівський палац Кьонбоккун у Сеулі, Південна Корея

Корейський павільйон у Києві, Україна
(екстер'єр, фрагмент орнаменту)

Старовинна корейська архітектура вражаюче контрастує із ультрасучасними спорудами мегаполісів. Наприклад, сеульські парки з деревами, «розмальованими» вогнями в червоно-жовті кольори, що світяться вночі посеред урбаністичного середовища, створюють майже сюрреалістичне враження.

Ван Вей. Поет династії Тан

Нині, щоб ознайомитися з архітектурно-парковим мистецтвом Далекого Сходу, українцям вже не обов'язково летіти в далеку Азію. У Києві на території Національного ботанічного саду ім. М. М. Гришка відкрито експозицію «Корейський традиційний сад», де представлені зразки флори, національного зодчества. Корейські фахівці зробили копію павільйону із сеульського королівського палацу. Брама і ворота декоровані типовими азійськими орнаментами, символами.

Сучасна архітектура Сеула, Південна Корея

Визнання східними народами високої естетичної цінності природи як безмежного космосу, мізерною частинкою якого є людина, зумовило появу *китайського пейзажного живопису*. Він набув розквіту в епоху династій Тан і Сун і став провідним у малярстві. Визначальна ознака цього виду творчості у східній культурі — мистецький синтез, у якому гармонійно поєднані зображення, поезія, каліграфія і друк. Ієрогліфи — назви твору, вірша або афоризма — доповнюють картину, «озвучують» її, розшифровують прихований символічний смисл.

Засновник китайського пейзажного живопису, поет, художник і музикант **Ван Вей** (699–759) першим став писати тільки чорною тушшю. Він настільки зближував образи живопису і поезії, що сучасники зазначали: «Його вірші подібні картинам, а його картини подібні віршам». Малюнок тушшю на папері чи шовку неможливо ні виправити, ні стерти, що потребувало неабиякої майстерності. Штрих мав бути легким, як хмара, чи сильним, як дракон. Відсутність кольорів компенсувала безліч нюансів, які відображали деталі природного довкілля.

У китайському живописі встановилися такі жанри: «гори і води» (*шань-шуй*), «квіти і птахи» (*хуа-няо*), «люди» (*жень-у-хуа*), «тварини» (*аніمالістика*).

У пейзажах «гори і води» гори уособлювали активний чоловічий початок (ян), а води — жіночий (інь). У композиціях відсутня лінійна перспектива, її замінила розсіяна, повітряна. Складається враження, що гірські верхівки злітають до небес, а хатинки, самотні фігурки мандрівників на крутих стежках чи групи вершників губляться, мов піщинки, у цій грандіозній панорамі. Це ще більше загострювало відчуття безкрайності Всесвіту у творах епохи Тан і Сун, зокрема на картинах основоположника «зеленого пейзажу» **Лі Сисюня** (651–716).

Ван Вей. Пейзаж (жанр «гори і води»)

Лі Сисюнь. Пейзаж (копія доби Мін)

? Розтлумачте вираз: «Не піднявшись на високу гору, не пізнаєш висоти неба. Не зазирнувши в глибоку гірську прірву, не дізнаєшся про товщину землі».

? Як співвідносяться візуальний образ, поезія і каліграфія в пейзажній композиції? Доберіть до неї вірш Ван Вей, суголосний картині за настроєм.

Китайські живописці винайшли оригінальне рішення передачі безмежності простору та часу на *сувої* — горизонтальному і вертикальному. Горизонтальні розкручували поступово, неспішно занурюючи глядача в сюжет. Вертикальні розвішували на стінах, застосовували в ширмах (меблевих перегородках).

Одна з перших друківаних книг-свитків

Китайська ширма

? Поміркуйте, які художні можливості відкриває видовжена форма *сувої*. Запропонуйте власні варіанти співвідношення зображення і каліграфії в такому форматі.

Хуан Цюань. Начерки рідкісних птахів

У жанрі «квіти і птахи» переважають чотири благородні образи: орхідея (втілення чистоти і благородства), хризантема (символ самотності, безсмертя), квітка дикої сливи мейхуа з п'ятьма пелюстками (уособлює п'ять першоелементів, непохитність), стрункий бамбук (символ стійкості і мудрості). Певній рослині відповідала конкретна пташка: фенікс, павич, півень і фазан зображували разом з півонією; качку — з лотосом; лелеку — із сосною. Засновниками цього жанру вважають **Сюй Сі** (886–975) та **Хуан Цюаня** (900–965).

Сюй Сі. Метелики та квіти гліцинії

Ні Цзань. Бамбук

Розпис віяла

Жанр «люди» охоплював портрети, історичні та міфологічні сюжети, сцени палацового життя. Відомими майстрами цього жанру стали **Янь Лібен** (600–673) і **Чжоу Фан** (730–810). Створені живописцями образи імператорів і придворних красунь відтворювали ідеали чоловічої і жіночої краси епохи Тан.

Поцікавтеся самостійно іншими китайськими квітами-символами, порівняйте з українською народною квітковою символікою.

Чжоу Фан. Придворні пані з квітами в зачісках

Чжоу Фан. Фрагмент сувою

Янь Лібень. Імператор (фрагмент сувою «Володарі різних епох»)

В анімалістичному жанрі тварин зображували реалістично, часто в русі, у характерних позах. Вишукані й точні лінії без попередніх замальовок художники відтворювали хутро кішки чи рухи мавп.

? Схарактеризуйте анімалістичну картину, яка викликала у вас інтерес.

Сюй Сінці. Кішка

Чжу Чжаньцзі. Гібони граються

Ці Байші. Білка і вишні

Кім Хон До. Танець

Чон Сон. Автопортрет

Корейський живопис на шовку і папері має свої особливості, він більш камерний. Імітуючи спочатку китайських митців, корейські художники виробили власну манеру письма. Свідченням цього є творчість основоположника реалістичного живопису **Чон Сона** (1676–1759) і майстра побутових сцен **Кім Хон До** (1745–1806).

? Що незвичного в композиції картини Чон Сона, який ракурс він обрав? Чи можна назвати танцювальну сцену Кім Хон До реалістичною? Чому?

? Пригадайте особливості класичних жанрів японської поезії танка і хоку.

Кітагава Утамаро. Гравюри із серії «Найкрасивіші жінки сучасності»

? Які художні деталі й нюанси характеризують граційність і вишуканість зображених на гравюрах жінок? Що ви можете розказати про їхні настрої і почуття? Опишіть одяг, зачіски красунь.

З історії шедевра

Мистецтву найвідомішого японського художника Кацусіке Хокусая (1760–1849) притаманні самобутність, невичерпна фантазія і новаторство в царині гравюри укійо-е. Застосування митцем кількох десятків псевдонімів свідчить про наполегливі пошуки власного стилю. Недарма багато своїх творів Хокусая підписував «художник, одержимий малюнком». Витоки творчості митця — у надбаннях багатовікової культури Японії, досягненнях китайських і європейських майстрів, які він ретельно вивчав. Зі створення серій гравюр «53 станції Токайдо» почалося захоплення Хокусая пейзажем. Вершиною творчості майстра стала серія гравюр на дереві «Тридцять шість видів Фудзі», яку відкривала славетна «Хвиля».

Шлях **японського мистецтва** можна схарактеризувати як вічний пошук Краси, який приводить до досягання Істини. Японській культурі притаманне одухотворення природи, яка є джерелом натхнення і засобом вираження різноманітних почуттів.

Один із найяскравіших майстрів японського мистецтва гравюри (укійо-е) **Кітагава Утамаро** (1753–1806) створив галерею портретів красунь, зібраних у серії альбомів. На них ми бачимо витончених і прекрасних молодих японок у кімоно. Художника цікавили не лише зовнішність, а й характер і звички персонажів. Зображуючи сцени з повсякденного життя, митець зумів виявити яскраву палітру людських емоцій і пристрастей. Колірна насиченість гравюр у поєднанні з пластичною лінією передає цілу гаму настроїв від печалі до радості, від тривоги до безтурботності. У прагненні передати внутрішній стан Утамаро концентрує увагу на виразі обличчя, граційності жестів і поз. Отже, співець жіночої привабливості й досконалості втілює ідеали краси свого часу.

У творчості славетного поета-філософа Мацуо Басьо виражено душу Японії. У його тривіршах (хоку) відчувається ледь помітний сум:

На оголеній гілці
Ворона завмерла.
Осінній вечір!

Лише натяк на самотність, а мов би дотик до Вічності. Втім саме в натяку полягає таємниця японського мистецтва, в основі якого покладено певні естетичні принципи: лаконізм, живописність, надзвичайна виразність лінії.

? Самостійно поцікавтеся іншими гравюрами серій К. Утамаро і К. Хокусая.

Таким чином образи живопису і графіки далекосхідного регіону через художню символіку передавали широкий спектр почуттів, думок, ідеалів людей.

Декоративно-ужиткове мистецтво Далекого Сходу відоме оригінальними виробами з порцеляни, дерева, кістки, коштовного каміння, що ніби оживали під руками майстрів-віртуозів.

Китай — батьківщина *порцеляни*. Він дав світові неперевершені шедеври цього виду мистецтва, яке називали «білим золотом». Секрети ремесла передавалися від покоління до покоління. Які тільки поетичні порівняння не виникали для характеристики якостей давньої китайської порцеляни: «Блискуча, як гладь озера в безвітряний день, тонша за папір, мелодійна, як дзвіночок» або «Синь її близька до нефриту, чистота, як дзеркало, а звук, подібний звучанню Цина». З порцеляни виготовляли фантастичні за формами і декором вази, чайники, тарілки, статуєтки. Прикрашали барвистими розписами з мотивами символічних квітів, пташок, драконів тощо, також пейзажами і сценками, що копіювали жанри живопису.

Своєрідною візитівкою декоративно-ужиткового мистецтва Японії є *нецке* — мініатюрні статуєтки, виготовлені переважно з дерева чи слонової кістки. У давнину їх використовували для прикріплення до поясів кімоно ключів, гаманців. Фігурки зображували богів, людей, тварин, кумедні сценки. Усі вони мали певне символічне тлумачення, тобто були символами щастя, добробуту, багатства, довголіття. Погладжуючи нецке, їх власник не тільки зосереджував увагу на естетичному предметі, що завжди цінувалося в японському суспільстві, а й набував душевної рівноваги, навіть знімав стрес. З часом ці вироби перетворилися на справжнє мистецтво зі своєю пластичною мовою. Нині нецке — джерело вивчення традицій і культури Японії, воно набуло популярності серед колекціонерів.

Китайська порцеляна

Нецке

Отже, візуальне мистецтво Далекого Сходу, яке впродовж століть досягало художніх вершин у багатьох видах і жанрах, мало значний вплив на розвиток світової художньої культури й отримало нове життя у наш час. Значущість досягнень митців Китаю, Японії, Кореї полягає в тому, що вони перетворили мистецтво на засіб духовного спілкування, морально-естетичного вдосконалення.

Мистецька скарбничка

Гравюра (від фр. *graver* — вирізувати) — вид графіки; тиражовані зображення, виконані шляхом друку з рельєфних поверхонь або через трафарет.

Ікебана — традиційне японське мистецтво аранжування квітів.

Нецке — мініатюрна японська скульптура, символічна фігурка, що мала прикладне походження, а нині використовується як твір мистецтва, амулет, брелок.

Пагода (із санскр. — священний, з яп., кит. — вежа скарбів) — буддистська чи індуїстська споруда культового призначення.

Сувій — смужка паперу, тканини, папірису, пергаменту, що намотували на паличку і згортали в трубку; форма давнього рукопису.

- 1 Порівняйте зразки китайської, японської і корейської архітектури та визначте (замалюйте) національно своєрідні особливості й спільні риси.
- 2 Схарактеризуйте основні жанри китайського живопису.
- 3 Який внесок видатних майстрів японської гравюри у світове мистецтво?
- 4 Поясніть вислови: «Людина — міра всіх речей» і «Природа — міра всіх речей». Яка з цих світоглядних позицій притаманна митцям Далекого Сходу?
- 5 Проведіть конкурс ікебани, завершіть його церемонією чаювання у східному стилі.
- 6 **Практикум.** (*групова робота*). Намалюйте на папері або тканині у вертикальному видовженому форматі серію композицій у жанрі «квіти і птахи». Оберіть єдиний для групи східний мотив (лотос, орхідея, бамбук, хризантема). Складіть з малюнків сувій або ширму (на вибір). Заздалегідь підготуйте конструкцію основи. Подаруйте кращу ширму інтернату для людей похилого віку.

Ван Кунде. Сяо

§ 3.2

Музика, танець, театр, кіно: погляд крізь тисячоліття

Витоки музичної культури Китаю сягають своєї давнини. Найдавніша музична пам'ятка — «Книга пісень» («Шицзін»), створена 174 р. до н. е., містить 305 гімнів, магічних пісень та од. Китайська музика розвивалася під впливом філософсько-релігійних ідей конфуціанства, буддизму.

У трактатах розроблялася космологічна концепція природи музики, наголошувалася її виховна роль — досягнення соціальної гармонії, духовне самовдосконалення. Китайці вважали, що музика відображає гармонію природи і є основою законів Всесвіту.

Уже на ранніх етапах розвитку китайську музичну культуру поділяли на церемоніальну, або елітарну, і протонародну, або популярну. При дворах існували оркестри з багатьма виконавцями (від 300 до 800). Поширення набули й військові оркестри, у яких провідна роль належала ударним і духовим інструментам. Військова музика часто супроводжувалась танцями, виконавці вдягалися у спеціальні костюми, використовували відповідний реквізит (піки, панцирі, щити).

Особливої національної неповторності надає китайській музиці пентатоніка. Цю 5-тонову систему безнапівтонів теоретики обґрунтували ще близько IV ст. до н. е. Як не дивно, панування пентатоніки в китайській музиці давало підстави деяким музикознавцям, зорієнтованим на європейське мистецтво, вважати її примітивною. Проте давні китайці були знайомі з 12-тоною хроматичною системою і задовго до європейців добирали з неї звуки для пентатоніки. Звукоряд певним чином пов'язували з життєвими уявленнями: кожний звук, якому відповідав певний колір, асоціювався з 12 годинами доби та 12 місяцями року.

До характерних рис китайських народних пісень належать комбінування інтонацій шляхом зворотних (дзеркальних) орнаментальних поспівок, швидкі переходи з високого до низького регістрів і, навпаки, нерозривна єдність тексту і мелодії. Вокальна музика не просто поєднується з інструментальною — акомпанемент, підтримуючи мелодію, супроводжує її, «мов тїнь».

Інструменти китайців надзвичайно різноманітні — понад 100 видів, майстерно виготовлених на високому рівні. Більшість національних інструментів дуже давнього походження. Палітра звучання зумовлена різноманітністю матеріалів, з яких їх виготовляли: камінь, мідь, глина, шкіра, дерево, шовк.

З-поміж струнних інструментів найпопулярніші в Китаї цинь і піпа.

Цинь (цисяньцзинь) — старовинний струнний інструмент, один з найдавніших різновидів цитри. Видовжений корпус виготовляли з дерева, сім струн — з шовку. З давніх-давен у середовищі вченої еліти було поширене сольне виконавство на цині. Також його використовували для супроводу співу, декламування віршів, в оркестрах і ансамблях.

Гра на цині

Лена Лю. *Вогнище самотності* (зображення піпи)

? Які українські народні інструменти нагадують китайські інструменти, зображені на картинах?

У Китаї, як і в інших азіатських країнах, також поширені різноманітні смичкові інструменти, що нагадують народні скрипки.

Ван Кунде. Китайські інструменти – ді (зліва), пайсяо (посередині), шен (справа)

Кейко Юрімото. Кото

Піпа — струнно-щипковий інструмент, китайська модифікація лютні. На грушоподібному корпусі кріплять 4 шовкові струни, отже звук — глухий, неголосний. Грали соло, рідше — в ансамблях. Із плином часу піпа еволюціонувала в техніці гри. Виконавці змінили положення інструмента з горизонтального на вертикальне і відмовилися від палички, торкаючись до струн пальцями.

Багатий інструментарій групи духових інструментів, більшість з яких виготовляли з бамбука: поперечна флейта *ді*, подовжена флейта *сяо*, пан-флейта *пайсяо*, губний орган *шен*.

Жодне видовище чи урочиста процесія у Китаї не відбувається без барабанів. Про надзвичайне значення цього інструмента в музичній культурі країни свідчить той факт, що в оперних оркестрах на маленькому барабані грає сам диригент.

Таким чином, у культурі китайського народу можна зустріти різновиди практично всіх основних груп музичних інструментів, відомих європейцям. Подібні до них інструменти побутують у Кореї, Японії, В'єтнамі. Наприклад, японська лютня з трьома струнами *сямісен*, різновиди цитр — японська *кото* і корейська *ка-ягим*. Корейці — справжні віртуози гри на ударних інструментах. Традиційний вид ансамблю «гра чотирьох» сьогодні переживає ренесанс.

Янагава Сигенобу. Гравюра із серії «Змагання квітів» (сямісен)

Китай — абсолютно самодостатній у всьому, що стосується культури. Будь-яке західне явище, що потрапляє на землю Піднебесної, перетворюється на свій унікальний лад. Це можна сказати і про знамениту пекінську оперу, яка нещодавно внесена ЮНЕСКО до Списку нематеріальної культурної спадщини.

Екскурсійне турне столицею сучасного Китаю зазвичай передбачає три обов'язкові заходи: сходження на Велику китайську стіну, ознайомлення з особливостями китайської кухні в ресторані «Пекінська качка» та перегляд виступу трупі *Пекінської опери* («цзіцзюй»). Цей жанр поєднує елементи вокального мистецтва, драматичного діалогу, акробатики, *у-шу*. У ньому синтезувалися різні традиції китайського народу, що формувалися впродовж тисячоліть: мистецькі — музичні, драматичні, а також спортивні, циркові.

У пекінській опері склалися суворі вимоги до монологу, манери співу, рухів, бойових сцен. Декорації майже відсутні, театральний реквізит замінюють символічні прийоми: вираз обличчя, рухи тіла, музичний супровід (переважно у виконанні оркестру). Китайському глядачу, наприклад, цілком зрозуміло, коли на сцені персонаж відчиняє двері, зачиняє неіснуюче вікно або скаче на уявному коні. Кількома прийомами *у-шу* група акторів відображає баталію армій.

За допомогою гриму посилюють виразність типових рис обличчя згідно з амплу актора. Костюми дають уявлення про положення персонажів в суспільстві.

Сцени з пекінської опери

Схарактеризуйте костюми і грим акторів.

Танець дракона

Танець лева

Танець у країнах Далекосхідного регіону має не менш давні традиції, ніж вокальна або інструментальна музика. Упродовж тисячолітньої історії хореографічного мистецтва викристалізувалися його ознаки, що увібрали в себе світоглядні уявлення, своєрідну ментальність народів Далекого Сходу.

Серед найвідоміших китайських традиційних танців — танець дракона і танець лева — північного і південного. Сучасний танець дракона виконують близько десяти чоловіків. Для танцю лева двоє танцюристів одягають костюми з величезними дерев'яними головами.

Корейські танці з віялами, з барабанами

Коріння *театру* народів далекосхідного регіону сягають у далеке минуле. Зародження і поширення театрального мистецтва у східних країнах пов'язують з народними традиціями, які влилися в храмові свята з виникненням буддизму. Різні види східного театру — драматичний, ляльковий, тіньовий тощо — мають свої художні особливості. Кожен театральний жанр, що прийшов з глибини століть, зберіг свої початкові канони й індивідуальний стиль. Упродовж багатьох століть актори зберігали і передавали ці традиції своїм учням (зазвичай своїм дітям), утворюючи акторські династії.

В історії театрального мистецтва значуще місце належить видам японського театру — Но і Кабукі. На їх прикладі можна осягнути загальом ознаки «східного театру».

Театр Но (з япон. — майстерність) зародився в XIV ст. і швидко став популярним серед самураїв і вищої знаті. Він був проголошений «церемоніальним театром». У ті часи вважали,

Корейські танці поділяють на такі види: шаманські, буддійські, конфуціанські, придворні, народні, танці в масках. Уже у XIII ст. корейці мали придворний балет з детально регламентованими рухами. Подекуди у виставах брали участь водночас до двохсот танцівників.

Характерними особливостями корейських придворних танців, спрямованих на відображення гармонії Всесвіту, є стриманість, величність і плавність рухів. Танці виконують у барвистих національних костюмах. Основний одяг артистів — довгі просторі халати, з-під яких видно лише ступні. У такому вбранні людина перетворюється на фантастичну квітку або екзотичного птаха.

Популярні танці з барабанами, віялами, шаблями (до речі, жіночі), граційно-величний придворний танець квітів, класичні сюжетні мініатюри «Соловей», «Фенікс», «Збір півоній» та ін.

На відміну від придворних, народні танці — національно самобутні, сповнені реалізму, насичені емоціями, енергією, віртуозними візерунками: стрибками, акробатичними рухами. З-поміж них виділяється оригінальний старовинний танець у масках, що є синтезом танцювального і театрального мистецтва. Цей давній жанр сприяв розвитку театру. Корейські маски й дотепер зберігають як священну реліквію в одному з японських храмів.

що хороша акторська гра сприяє процвітання країни, а погана — гнівить богів і приносить біди. Тому недбалість у виконавстві карали, інколи навіть жорстоко (засудженням до харакірі). Через такі вимоги актори стали звертати увагу передусім на техніку. Це призвело до створення унікальних виконавських прийомів. Для досягнення урочистості змінили ритм вистави: темп розмовної мови, що існував раніше, замінили на протяжний діалог. Також збільшили танцювальні сцени.

Вистава сучасного театру Но, у якій беруть участь актори, співаки і музиканти, будується на художній умовності — символіці жестів, рухів, дій, декорацій. Акторів поділяють на три категорії: виконавців головних, допоміжних ролей та інтермедій. Вони мають різні амплуа. Наприклад, головна дійова особа в певних п'єсах з'являється в різних образах: спочатку як звичайна людина, потім як дух, примара. Актор з амплуа «юнак» виконує ролі дітей, підлітків, також роль імператора. Повільні рухи і жести акторів умовні і багатозначні: стрибок з підставки на підлогу може означати, що героїня «кинулась у річку», а змах батою — рух вершника. Віяло в одній сцені може означати меч, в іншій — чарівний жезл.

Маска — головний засіб виразності в театрі Но. Вона перетворює фігуру актора в розкішному химерному костюмі ніби в задрапіровану скульптуру. Зазвичай актор володіє декількома масками одного виду. Грим у театрі не використовують. Маску носять з перукою, підфарбовують губи, підмальовують очі, брови. Як твори мистецтва маски виставляють у музеях і галереях.

Сцена театру має канонічну конструкцію, всі її елементи виготовляють з нефарбованого японського кипариса від золотистого до темно-шоколадного кольору. На стовпи спирається вигнутий дах, що нагадує верхівки японських храмів. Легкі бамбукові або дерев'яні рами, обтягнуті тканиною, можуть зображувати найрізноманітніші речі: палац, хатину, колиску, гори тощо.

Оркестр розташовується біля задньої стіни-декорації із зображенням вершини могутньої сосни. На звороті задника — величезне дзеркало, що служить елементом інтер'єру розташованої за сценою акторської вбиральні, де актори входять в образ. Зліва від оркестру сидять помічники, які під час вистави подають акторам реквізит, поправляють костюми і перуки. Через розсувні бокові двері, на яких намальовано стебла бамбука, з'являються хористи, виходять актори, яким у перебігу дії потрібно непомітно зникнути.

Класична програма складається з п'яти частин (п'єс) і трьох комедійних сценок між ними. Джерело сюжетів: історичні перекази, героїчні й романтичні легенди, побутовий фольклор, буддійські оповіді.

Маски театру Но — Жінка, Юнак, Відьма, Демон, Старець, Баба

? Розгляньте маски театру Но. Як мінімальними засобами в них передано акторські амплуа?

Хор коментує дію, вступає в діалог з акторами. Співаки володіють особливою технікою співу-читання-вигуку. Музиканти грають на флейті і барабанах у формі пісочного годинника.

Сцена театру Но

Вистава театру Но

В акторів бувають різні амплуа: герой — сміливий богатир, мудрий радник, красунчик, коханець; героїня — благородна дівчина, дружина, куртизанка, відьма. Усі ці образи прийшли з древньої Японії з її самураями, імператорами, монахами, красунями.

У ще одному унікальному театрі **Кабукі** (від *кабу* — пісня і танець) також строго дотримуються сценічних традицій і канонів поведінки персонажів. Загалом слово «кабуку» мало багато значень, зокрема екстравагантно вдягатися, жартувати, розважатися, фліртувати. Ієрогліф «кі» означає артистка, куртизанка. Згодом цей ієрогліф було замінено на інший, який звучав так само, але означав «вміння», «майстерність».

Театр зародився з того моменту, коли храмова танцівниця Окуні після гучного успіху її танців, що поступово набували еротичного характеру, почала розширювати програму своїх виступів і створила власну трупу. Вона з'являлась на сцені в чоловічому костюмі з двома самурайськими мечами і зображала пристрасну любов до куртизанки, роль якої виконував чоловік, одягнутий у жіноче вбрання. З роками драматизм видовища загострювався, у виставу були введені інші персонажі.

Сюжети Кабукі поділяють на дві категорії: *історична драма* про подвиги воїнів або вельмож і *сімейна драма* про життя і кохання представників нижчих верств суспільства. Усі теми добре відомі публіці, тому що в східному театрі важливо не те, ЩО показують, скільки те, ЯК це показують. Тобто акторська майстерність, трактовка і манера виконання посідає головне місце.

Усі ролі в п'єсах виконують чоловіки, які в жіночих ролях підкреслюють такі характерні риси, як граційність, кокетство тощо. У виставі діють три основні типи персонажів: герой, героїня і злодій.

Відповідно до амплуа розробляли костюми, перуки, грим. Актори Кабукі першими зняли маски. Певну емоцію пов'язували з конкретною мімікою (зміною ліній брів, губ) і кольором-символом: червоний — сміливість, пристрасність; синій — аморальність; чорний і коричневий — потворність тощо.

Актори театру Кабукі на старовинних японських гравюрах

Утагава Кунісада. Актор Кабукі

Сцена з вистави театру Кабукі

Саме в театрі Кабукі вперше у практиці світового театру було застосовано сцену, що оберталась. Цей театр продовжує дивувати сучасних глядачів.

Отже, підсумовуючи, зазначимо, що музичні, танцювальні й театральні традиції країн Далекосхідного регіону належать до провідних елементів їх національної культури. С давніх-давен китайці, японці й корейці ніколи не забували про світоглядне і сакральне значення мистецтва. Національно своєрідною художньою мовою й водночас схожою для східних народів за своєю символічною природою вони відкривають справжні духовні скарби кожному, хто бажає проникнути в глибину їх багатовікових самотніх мистецьких досягнень.

Мистецька скарбничка

Амплуа — спеціалізація актора на виконанні ролей, схожих за своїм типом, наприклад, трагик, комік.

Пентатоніка (від грец. *pente* — п'ять і *tonos* — звук) звукова система, характерна для традиційної музики країн Далекого Сходу, Індії, Африки та ін.; безпівтоновий лад у межах октави, має 5 звуків різної висоти.

- 1 Розкрийте особливості китайських національних музичних інструментів, Пекінської опери. Як ви розумієте давній китайський вислів «Музика — це квітка добродітності»?
- 2 Розкажіть про танцювальні традиції китайців і корейців. Наведіть приклади танців.
- 3 Схарактеризуйте національну своєрідність театрів Но і Кабукі. Поясніть умовність сценічних прийомів.
- 4 Самостійно проведіть дослідження багатого музичного інструментарію далекосхідних країн. Порівняйте з європейськими інструментами й укладіть порівняльну таблицю за групами: струнні, духові, ударні.
- 5 **Практикум.** Проведіть експеримент: проспівайте або програйте на інструменті звукоряд «пентатоніка» (тобто без застосування напівтонів, наприклад, на чорних клавішах фортепіано). Спробуйте відтворити ці мелодії дзеркально, як у китайській музиці, зробити з них різні інтонаційні комбінації. Який колорит ви відчуваєте?

ТЕМА 4 Мистецтво індійського культурного регіону

Статуя Будди в музеї Сарнатха, Індія

Вступ

Культура Індії — одна з найдревніших у світі. Для цієї країни характерним є поліетнічний склад населення, яке називають індусами та індійцями. Численні нації й народності, що мешкають в Індії, розмовляють різними мовами й діалектами (близько 900). Державна мова — хінді, друга державна мова — англійська. Твори класичної літератури, релігійні й філософські праці написані зазвичай стародавньою літературною мовою — санскритом.

Індія — країна релігійної толерантності, походження таких світових релігій, як буддизм та індуїзм, що сповідує більшість населення. Із ними співіснують іслам, християнство, різні вірування.

Буддизм виник у VI–V ст. до н. е. Його засновником був індійський принц Сіддхартха Гаутама, який пізніше дістав ім'я Будди, що на санскриті означає *просвітлений*. Будда вважав головним у вченні моральне вдосконалення людини. Він проповідував священні «істини»:

- 1 «все життя людини — страждання»;
- 2 «причина страждання — наші бажання»;
- 3 «щоб позбутися страждання, треба позбутися бажання», а це досягається через нирвану (згасання пристрастей, блаженство);
- 4 щоб обрати шлях порятунку, треба пройти вісім станів, оволодівши якими людина може досягти очищення і спокою.

Зображення заглибленого й одухотвореного Будди, насамперед у скульптурі, втілює характер буддійського вчення.

Ось ці 8 станів: правильне розуміння (що світ сповнений страждань); правильні наміри (визначити свій шлях, обмежити пристрасті); правильна мова — правдива і доброзичлива; правильні вчинки (добрі справи); правильний спосіб життя, що не шкодить живому; правильні зусилля; правильні помисли; вміння зосереджуватись, споглядати, заглиблюватись у пошуках істини.

Індуїзм ґрунтується на поклонінні трійці верховних богів (Тримурті): *Брахма* — творець, *Вішну* — охоронець, *Шива* — руйнівник. Тримурті зображують як три бога, що стоять або сидять поруч або як три бога зі зрослими тілами.

Індуїсти мають свої священні книги — Веди, однак суворих релігійних канонів у них немає. Будда в індуїзмі існує як десяте земне втілення Вішну. Йому передують дев'ять інших, серед яких головні — герой епосу «Рамаіана» Рама і міфологічний герой, великий учитель Крішна. Індуїзм проповідує вічність, переродження душ (реінкарнацію), зумовлене *кармою* (долею), яка залежить від вчинків самої людини.

Тримурті. Рисунок з індуїстського храму в Андхра-Прадеше, Індія

Фольклорні й релігійні традиції здавна впливали на мистецтво індійського культурного регіону. Розквіт буддійського мистецтва в Індії припадає на період IV–VI ст., індуїстського — XIV–XVII ст.

Велика ступа в Санчі, Індія

§ 4.1

Шедеври архітектури, скульптури, живопису Індії

Філософсько-релігійні погляди індусів втілилися у храмовбудівництві, монументальній скульптурі й живописі.

У ранній період розвитку сакральної архітектури для зберігання реліквій Будди споруджували *ступу*. За легендою, Будда сам визначив форму ступи, перевернувши круглу чашу для збирання податків. Так ступа отримала півсферичну форму — символ неба та безкінеч-

ності. У буддизмі вона означає нірвану Будди й самого Будду. У її центральній частині — уявна вісь Всесвіту, яка нібито з'єднує небо із землею.

Однією з найстаріших та найвеличніших ступ Індії вважають **Велику ступу в Санчі** (близько 250 р. до н. е.). Ворота огорожі покриті різноманітними скульптурами та рельєфами із зображенням людей, птахів, тварин (слонів і левів), рослинних орнаментів. Це своєрідна збірка релігійно-символічних, історичних, побутових сцен і образів, легенд про Будду.

Фрагмент воріт Великої ступи в Санчі, Індія

? Поясніть поняття «синтез мистецтв» на прикладі буддійського храму.

Буддійський печерний храм в Аджанті, Індія (фрески)

? Поміркуйте, як індійські архітектори у своєрідній пірамідальній формі храму Кандар'я Махадева зобразили священну гору Меру.

У поєднанні з деталями зодчества вони утворюють єдиний гармонійний архітектурно-пластичний ансамбль, включений до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. Зображення воріт розтиражоване в тисячах проспектів і буклетів, присвячених Індії, їх можна бачити на індійських банкнотах. А фігури зображених на воротах *якшин* — жіночих божеств природи — визначили ідеал жіночої статури в мистецтві Індії на багато століть вперед, ставши еталоном індійської скульптури.

Поширеним видом буддійської архітектури був печерний храм (чайтья). У самому «серці» Індії —

в Аджанті є унікальний скельний комплекс з 29 печер-храмів рідкісної краси і майстерності з величезними молитовними залами, складними лабіринтами (IV–VIII ст. до н. е.), прикрашений фресками й скульптурами.

Самобутність притаманна архітектурі індуїстських храмів з дахами у вигляді ступінчастої піраміди або витягнутого вістря. Типовим її взірцем є грандіозний **комплекс в Кхаджурахо** (XI ст.), присвячений богу Шиві. З 85 храмових споруд нині залишилося лише 22. Стіни храму Кандар'я Махадева з вежами й колонами-шпилями обрамляють 646 зовнішніх скульптур і 226 внутрішніх. Барельєфи, що зображують чоловіків і жінок із виразною пластикою, граційними нахилами фігур, зокрема в еротичних сценах, передають складний примхливий ритм композиції.

Як частина комплексу в Кхаджурахо храм внесений до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО.

Храм Кандар'я Махадева в Кхаджурахо, Індія

В архітектурі Індії епохи імператорської династії Великих Моголів (сер. XVI — XVII ст.) ісламські канони поєдналися з місцевими індійськими, а також перськими стилями. Це зумовило виникнення споруд неймовірної витонченості із симетричністю композицій, багатством декору.

Серед кращих зразків архітектури цього періоду — **мечеть Джамі Масджид** в Делі, що репрезентує державний стиль Великих моголів. Вражають величезні розміри споруди, у якій одночасно можуть перебувати 25 тисяч людей.

Мечеть Джамі Масджид в Делі, Індія

Тадж-Махал в Агрі

З історії шедевра

Тадж-Махал в Агрі — це неперевершене архітектурне диво, яскравий приклад поєднання елементів індійського й мусульманського, а також перського стилів. Мавзолей-мечеть вважають одним із семи нових чудес світу. Він збудований за наказом падишаха Імперії Великих Моголів Шах-Джахана на згадку про кохану дружину Мумтаз-Махал, яка померла під час народження чотирнадцятої дитини. Згодом тут, поряд із коханою дружиною, був похований і сам Шах-Джахан. Для будівництва, яке тривало понад 20 років, були запрошені кращі зодчі з різних країн світу.

Легка, симетрична, сяюча на сонці споруда, стіни якої викладені білим мармуром, відбивається, як у дзеркалі, у водній поверхні штучного каналу. Здається вона парить у небесах. Баня у формі перлини — мусульманського символу жіночності та раю — символізує Небо. Споруда прикрашена ажурними деталями, коштовним камінням (бірюза, агат, малахіт, яшма, сердолик тощо), привезеним звідусіль. По кутах — чотири стрункі мінарети. Навколо мавзолею розташовано паркову зону з озерами і фонтанами.

Тадж-Махал, пам'ятка зі списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО, став символом неземної краси й великого кохання.

В епоху Великих Моголів найвищого розквіту досягла індійська мініатюра. Створювали ілюстрації до епосу «Махабхарата» і «Рамаяна», ілюструвалися збірки казок, історичні й біографічні хроніки. Серії мініатюр представляли місяці року, пов'язані з певним настроєм людини, тією чи іншою музикою, наголошуючи на єдності з природою. Характерний для індусів інтерес до людини спричинив виникнення портретного жанру. Значним досягненням індійського живопису став «могольський портрет», якому притаманні психологічні характеристики й реалістичність образів.

Принцеса Падмаваті

Манохар. Портрет Шах-Джахана
с трьома синами

Індійське сарі

Мистецька скарбничка

Мечеть — місце для молитви і богослужіння в мусульман, прихильників ісламу.

Сарі — традиційний жіночий одяг з довгої незшитої тканини (до 9 м), обгорнутої навколо фігури; кінець накидають на голову, як шаль.

Ступа — монументальна споруда для зберігання реліквій у буддистській архітектурі.

Епохою Великих Моголів завершився розвиток індійської культури, який був перерваний вторгненням західноєвропейської цивілізації у XVIII ст. Унікальні зразки художньої творчості цієї епохи, у яких з'єдналися мусульманські й індійські традиції, показують, як можуть співіснувати різні культури.

До сьогодні в Індії збереглися традиційні художні ремесла: ткацтво, різьблення по дереву, обробка металів, виготовлення меблів з червоного, чорного і рожевого дерева, інкрустованих перламутром, слоновою кісткою тощо. На весь світ поширилася слава про найтонші бавовняні індійські тканини з яскравою палітрою кольорів і відтінків натуральних барвників. Вони цінувалися ще в стародавні часи, отримавши образну назву «виткане повітря». Саме з них шиють традиційне *sari*.

Не менш, ніж буяння фарб, вражає різноманітність фактур і візерунків: розкішна парча; прозорий і легкий шифон; шовк з набивним малюнком; вишивка, зокрема золотими й срібними нитками; найтонший кашемір.

Вироби з металу

- 1 Які релігії вплинули на мистецтво індійського культурного регіону?
- 2 Схарактеризуйте риси буддистської та індуїстської сакральної архітектури, порівняйте з мусульманською та християнською.
- 3 Які особливості індійської монументальної скульптури?
- 4 За допомогою інтернету самостійно ознайомтеся з декоративно-ужитковим мистецтвом індійського культурного регіону.
- 5 **Практикум. Варіант 1.** Ескіз тканини для сарі або шалі (за бажанням — з використанням традиційного індійського елемента «огірок»). **Варіант 2.** (колективна робота). Розробіть проект рекламного буклета «Подорожуємо Індією» з використанням знакових візуальних образів мистецтва цієї країни.

§ 4.2

Звучання і рух Всесвіту в індійській музиці і танцях

Богиня Сарасваті (грає на віні)

Витоки різнобарвної і самобутньої музики Індії сягають перших індійських цивілізацій. Священні гімни Веди виконували речитативом. Поряд з культовою, храмовою існувала народна та світська (придворна) музика. У суспільстві музичному мистецтву надавали великого значення. Вважали, що воно має чудодійну силу, впливає на природу, тварин. Співом, на думку давніх індусів, можна викликати навіть пожежу. Як свідчить легенда, співець, якого господар змусив співати заборонену мелодію, згорів живцем, хоча стояв по горло в річці. Індуси вірили, що під час посухи наспівом можна було викликати дощ, приборкати розлючених слонів, вони вміли мелодією на флейті заклинати змій.

Пунгі

Заклинатель змій грає на флейті пунгі

Найхарактернішою рисою художньої культури Індії є синтез мистецтв — поезії, музики (вокальної та інструментальної), хореографії, що створював оригінальний жанр — *танцювальну драму*. Він дістав назву *сангіт*. На такому синтезі побудовано гру в традиційному народному театрі Індії. Існували також лялькові та тіньові театри, класична драма (мовою санскрит). Під впливом цієї традиції виник унікальний вид національного живопису на музичні теми *ваніка*, де сім звуків асоціювалися з сімома кольорами та певними графічними формами.

Індійцям загалом притаманні космологічні уявленні про музику: сім звуків символізували сім відомих на той час планет Сонячної системи. Звук розглядали як енергію космосу, а ритм — як розвиток Всесвіту. Для теорії музики, що розробляли індуси, притаманна числова містика (число 7 вважали священним).

Індійська музика монодійна, тобто одноголосна. В її основу покладено мелодичний наспів — рагу. Раги відповідали певним порам року, доби, наприклад, вранішня рага, полуденна, вечірня тощо. Кожному звуку відповідав поетико-колірний символ. Елементом ритму була тала. Виконавці нерідко використовували 15–20 тал, а для підготовленої аудиторії — удвічі більше. Рагу можуть виконувати кілька годин.

Ситар

Сарангі

Для індійського вокального мистецтва характерні колоратурний спів, *мелізмати́ка* (наприклад, трелі горлом чи язиком). Висока культура виконання передбачала імпровізацію — вокальну та інструментальну.

У період мусульманського завоювання (з VII ст.) музична культура індійського регіону, переважно північного, увібрала низку традицій та інструментів арабської музики, а в період європейського колоніального панування — елементи музики Європи.

В Індії з давніх-давен поширені музичні інструменти всіх основних груп — струнні, духові, ударні. Цікаво, що сучасні індійські музиканти грають на них, точно дотримуючись стародавніх традицій.

Віна — старовинний семиструнний щипковий інструмент (4 мелодійні струни і 3 резонаторні). Має два круглих резонатора: один, дерев'яний, біля основи; другий, із висушеного гарбуза, — біля грифа (він створює ефект об'ємного звучання). Дерев'яна шийка — довга, масивна, гриф — із бамбука. Грають плектром. Існує близько 20 різновидів. За ніжний і багатий відтінками тембр віну називають царицею струнних. Її можна побачити на численних зображеннях чотирирукої богині Сарасваті, покровительки мистецтв, яка сидить у позі лотоса і однією парою рук грає на віні, у другій парі рук тримає Веди і чотки.

Ситар — старовинний струнний щипковий інструмент типу лютні, використовують у класичній музиці. Він має 7 основних і 9–13 резонаторних струн, які розташовуються під основними. Корпус із гарбуза, гриф — дерев'яний, широкий і довгий. Грають плектром (з дроту), сидячи на підлозі зі схрещеними ногами. Ситар став популярним у рок-музикантів після того, як Джордж Харрісон зіграв на ньому одну з пісень «Бітлз».

Сарангі — струнний смичковий інструмент, поширений у північній частині Індії. Має 4 основні струни і 25–30 резонаторних. Корпус — із суцільного шматка дерева (має виїмки з обох боків), шийка широка. Використовують для акомпанементу під час співу, здатен точно передавати модуляції людського голосу.

Табла — індійський парний барабан. Грають долонями водночас на двох — великому і малому. Грою на таблі супроводжують спів, виконання на ситарі або акомпанують під час танців. Гра на таблі зображена на древніх рельєфах печерних храмів.

З духових інструментів поширена поперечна флейта з бамбука *бансури*, яку називають флейтою Кришни. Існує екзотичний ритуальний інструмент у вигляді великої мушлі (конх), індуси вважають, що в цьому живе морський демон, якого переміг бог Вішну.

Табла

Конх

Кришна з флейтою (фрагмент)

Індійські танцівники: Удай Шанкар (на марці)
Каламандалам Хемалента

За допомогою танцю можна, як вважали індуси, передавати найрізноманітніші почуття, відобразити Всесвіт. В одному з давніх трактатів ідеться про 21 поворот голови. Вони слугували виявом таких почуттів, як страх, подив, байдужість, холодність, пристрасть, нетерпіння тощо. Гнучкою мовою почуттів були рухи рук, згадується 57 їх варіантів.

Танцівник має можливість не тільки висловити свої емоції, а й розповісти глядачеві історію, передати певні, у тому числі абстрактні, поняття. Жестами виконавець зображує лотос, слона, рибу, крокодила тощо. Теми танців — сюжети легенд, епічних творів, наприклад «Рамаяни» та ін., підказані природою, життям (жнива, риболовля, базар, ремесла, побут тощо). Класичний танець поділяють на кілька стилів.

Як бачимо, інструментарій індійців багатий та різноманітний. У різних регіонах інструмент має відмінні назви. Невичерпна фантазія народу змушувала звучати навіть дерево та метал.

У ХХ ст. виконавці на ситарі, наприклад віртуоз **Раві Шанкар**, та на інших національних індійських інструментах почали гастролювати країнами світу. Розвиваються династичні музично-виконавські традиції. Наприклад, династія Ханів — Імрат та його чотири сини.

Індійський танець — своєрідна танцювальна драма, став ознакою художньої культури країни. Крім власне танцю, він включає спів і міміку. До головних елементів індійського танцю належать: *мудра* — позиції пальців і *хаста* — позиції рук щодо тіла.

Класичні індійські танці (Бхаратанат'ям, Катхакالی)

Бронзова статуетка танцюючого Шиви

Вагомий внесок у музичне мистецтво зробив поет-драматург **Калідаса** (IV–V ст. до н. е.). Філософ, просвітител, письменник, музикант і художник XIX–XX ст., лауреат Нобелівської премії **Рабіндрнат Тагор** (1861–1941) у музичному мистецтві спирався на північноіндійські та бенгальські традиції. Він поєднував їх з європейськими досягненнями, втілював ідею єдності Заходу та Сходу. Він написав більше 2000 пісень на власні та класичні вірші (серед них — гімни Індії, Бангладеш), 14 драм, які ставив у театрі, де сам грав головні ролі, сприяв популяризації танцювальних стилів.

Стимулом розвитку композиторської професійної творчості стала кіномузика, у якій своєрідно поєдналися національні та західноєвропейські традиції. Індійський культурний регіон виявився вельми сприйнятливим для розвитку **кінематографа**. В Індії сформувалася самобутня національна школа. Вже через рік після першої демонстрації фільмів братів Люм'єр на індійський екран вийшла стрічка «Прибуття поїзда на бомбейський вокзал», з якого починається літопис індійського кіно.

Сучасна індійська кіноіндустрія, що випускає понад 1000 кінострічок на рік, є найбільшою у світі. Головний кінематографічний майданчик Боллівуд розташований в мегаполісі Мумбаї (колишній Бомбей). Касові збори боллівудських фільмів (мовою

Світовим рекордом визнали представники Книги рекордів Гіннеса народний танець Каламандалам Хемалента з Індії тривалістю 123 години.

Філософські ідеї через танцювальну символіку втілено у відомій бронзовій статуетці «Шива-Натараджа» (XI ст.). Танцівник розміщений у колі — німбі з вогню — і втілює велич руху Всесвіту. Шиву зображено із двома парами рук у характерних жестах: одна ліва тримає вогонь — символ очищення; друга ліва, що нагадує хобот слона, — символ сили та влади; одна права тримає двосторонній барабанчик — символ пробудження; друга права — жест підбадьорення. Волосся розвіюється, передаючи божественну енергію. Скульптура поєднує релігійні, філософські, естетичні уявлення індусів. Цей образ став метафорою космічного руху.

Скульптура Калідаса

Рабіндрнат Тагор

хінді) становлять понад мільярд доларів щорічно. Водночас мережа численних регіональних кіностудій сприяє розвитку культурного і мовного різноманіття.

Комерційна орієнтація індійського кінематографа вплинула на активний розвиток *мелодрами*. Яскраві музичні фільми, у яких класичні прийоми цього жанру органічно поєдналися з індійськими міфологічними уявленнями та фольклорними традиціями, заворожують глядачів своєю емоційною насиченістю й екзотичністю.

Творчість відомого режисера і актора — «батька індійського кіно» **Раджа Капура** («Бродяга», «Закон помсти», «Лейла і Меджнун» тощо) — органічно поєднує елементи соціальної драми, комедії, музичного фільму.

У сучасних боллівудських блокбастерах багато музики й танцювальних сцен. Саме від якості музики і пісень нерідко залежить успіх кінокартини. Саундтреки випускають ще до прем'єри фільму, щоб підігріти інтерес публіки, таким чином вони стають популярними.

Здобуло визнання і авторське («паралельне») кіно Індії, представником цієї «нової хвилі» є бенгальський режисер **Мрінал Сен**.

Радж Капур

Мадхурі Дікшит і Айшварія Рай у мелодрамі «Девдас» (реж. Санджай Ліла Бхансали, 2002)

Музично-хореографічне мистецтво і кінематограф індійського регіону справили помітний вплив на розвиток культур країн Азії та інших континентів. Водночас сама Індія — «країна мудреців» залишається однією з найзагадковіших у світі.

Мистецька скарбничка

Ріга — система звуковисотностей, ладів, що виражає взаємозв'язок природних, емоційно-психологічних та музичних законів. Існують лади, що поділяють октаву на інтервали менше за півтон (до 25 ступенів).

- 1 Які музичні інструменти струнної, ударної та духової груп набули поширення в індійському культурному регіоні?
- 2 У чому полягає специфіка сангіту — індійського синтезу мистецтв?
- 3 Чи можна вважати індійський танець унікальним явищем культури? Аргументуйте свою думку, поясніть його зв'язок із філософією індуїзму.
- 4 Самостійно подивіться індійські кінофільми. Організуйте дискусію на тему «Секрети популярності індійського кіно у світі».
- 5 **Практикум. Варіант 1.** Ознайомтеся з основними елементами індійського танцю — мудра і хаста. Продемонструйте свої вміння однокласникам. За бажанням організуйте шкільний фестиваль «Індійські танці». **Варіант 2.** Використовуючи інтернет-джерела, послухайте індійську музику, доберіть твори для зняття стресу, медитації.

ТЕМА 5

Мистецтво арабо-мусульманського регіону

Вступ

розуміти душу народу, особливості його уявлень про світ допомагають багатовікові культурні традиції. Ознайомлюючись з мистецтвом арабо-мусульманського регіону, необхідно враховувати, що в основу культури багатьох народів Близького Сходу, Середньої Азії, які зробили значний внесок у розвиток світової цивілізації, покладені традиції ісламу.

Іслам є наймолодшою з трьох світових релігій. Якщо християнство і буддизм виникли у стародавню епоху, то іслам — у період раннього Середньовіччя. Людей, що сповідують іслам, називають мусульманами.

Започаткування ісламу — віри в єдиного бога Аллаха — пов'язано з діяльністю пророка Магомета або Муххамада (570–632). Це був історичний діяч, який заснував мусульманську громаду в Аравії, проповідуючи серед арабів Священне Писання. Згодом ці одкровення пророка його учні записали в *Корані*. Саме за правління Магомета, якого вважають посланником Аллаха, араби об'єдналися в єдину державу.

Сура Корану

Місто Мекка, де народився і жив Магомет, перетворилося на головне святилище мусульман. В іншому місті — Медині (Саудівська Аравія), де тривалий час проповідував Магомет, сформувалися основні ісламські ритуали й обряди. Мусульмани щоденно виконують п'ятиразову молитву (намаз), дотримуються посту впродовж місяця Рамадан, здійснюють хоча б раз за життя паломництво в Мекку до головної святині Кааби — чорного каменя (оплавленого метеорита), який вважають магічним посланням Аллаха.

За відносно короткий історичний період іслам став панівною релігією на Близькому Сході й поширився далеко за межами Аравійського півострова від Індії до Іспанії. Великі міста Дамаск, Багдад, Каїр, Кордова, Бухара, Самарканд перетворилися на центри освіти, науки й мистецтва. Створювали бібліотеки, університети, школи, відкривали *медресе* — мусульманські школи богослов'я.

Магомет

Нині іслам охоплює населення понад 120 країн переважно Азії та Північної Африки, у 28 з них він оголошений офіційною релігією. В інших регіонах існують мусульманські громади й духовні центри, зокрема в Україні. Отже, сьогодні більшість мусульман не є арабами. Проте мусульманське мистецтво різних країн об'єднане духом спільної релігійної ідеології та художніми канонами, закладеними ще арабськими народами. Саме це пояснює назву регіону.

Медресе Шердор, Самарканд, Узбекистан

Арабеска в архітектурі Гур-Емір – мавзолею Тамерлана, Самарканд, Узбекистан

§ 5.1

Архітектура, образотворче й музичне мистецтво Арабського Сходу

Які явища арабської культури відомі вам з уроків історії, літератури?

В архітектурі арабо-мусульманського культурного регіону вирізняють культові і світські споруди. До останніх належать житлові будинки, караван-сараї, ринки тощо, які зберігають доісламські арабські традиції. Втім регіональна своєрідність виявилася насамперед у сакральній архітектурі.

Найпоширенішою культовою спорудою і символом духовної культури мусульман є мечеть — місце для молитви і богослужіння. Тут можна побачити зразки різних видів мистецтва. Зокрема, приклади каліграфії, книжкові мініатюри, вироби з кераміки, металу та скла, різьблення по каменю та дереву, текстиль і килими.

Мечеть у Медині, споруджена ще за життя Магомета, стала взірцем для створення інших мечетей Багдада, Дамаска, Каїра, Стамбула. Територія будівлі постійно збільшувалася (її площа приблизно як 56 футбольних полів).

Важлива ознака соборної мечеті — це *мінарет*. З цієї високої вежі *mueдзин* закликає мусульман на молитву, адже звідси його голос чути мешканцям усього міста. Невеликі мечеті зазвичай мають один мінарет або не мають взагалі, середні — два, великі — від чотирьох до шести. У мечеті пророка в Медині їх найбільше — десять. Мінарети, зазвичай круглі або квадратні в плані, завершувалися ліхтарем, банею або шатром. Їх прикрашали цегляною кладкою, різьбленням, глазурованою керамікою, ажурними балконами і карнизами, стрічками орнаментів і написів.

Найголовнішим храмом мусульманського світу є **мечеть Аль-Харам у Мецці** — великий майдан, оперезаний галереями навколо Кааби. Під час молитов мусульмани всього світу повертаються обличчям до цього священного каменя. Тут виголошують проповіді, пов'язані з важливими подіями мусульман.

Мечеть пророка Магомета в Медині, Саудівська Аравія

Мечеть Аль-Харам у Мецці, Саудівська Аравія

Блакитна мечеть у Стамбулі, Туреччина (екстер'єр та інтер'єр)

Нині мечеті будують не лише у країнах арабо-мусульманського регіону, а й у Європі та Америці, також в Україні.

До перлин ісламської архітектури належить **Блакитна мечеть** у Стамбулі — грандіозна споруда з каскадом сферичних куполів і шістьма мінаретами. Її інтер'єр, розкішно оздоблений кахлями, зачаровує сяючим мерехтінням відтінків синьо-блакитних кольорів завдяки світлу, яке проникає через численні вікна. У дворі — фонтан, адже мусульмани вмиваються перед тим, як зайти до храму.